

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

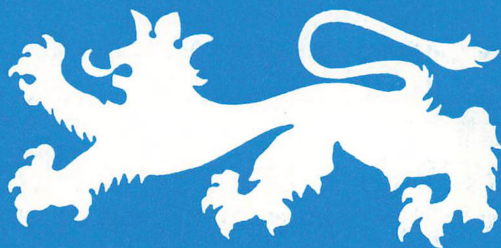
Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Hans Neumann: Trappendal

Morten Kamphövener: Johs. Tonnesens idealsogn

Bjørn Svendsen: Hvorfor holdt grænsen under besættelsen?

Torben Glahn: Svundne tiders rejseoplevelser i Sydslesvig

Robert Sidneys gesandtskabsrejse 1632

H. P. Jensen: Den sidste agen

J. H. Jensen: Justitsråd C. T. Koch contra Christian VI

Eskild Bram: Et landdagsvalg med overraskelser

J. P. Knudsen: Tøndererindringer

Dagspressen i Nordslesvig

Per Jespersen: Guldhornenes trylleri

Husumhus

Sagt og skrevet

Boganmeldelser

Grænselandsdagbog

JUNI

6 · 1975

51. ÅRG.

GULDHORNSSPILLET 1975

Et historisk friluftsspil med 40 medvirkende i
SCHACKENBORG SLOTSPARK DEN 28., 29. og 30. JUNI KL. 20.00

Ny tekst: Per Jespersen.
Musik: Bue Lund Nielsen, Hans Jørgen Henningsen og Per Jespersen.
Indspillet af SØNDERJYLLANDS AMATØR-SYMFONIORKESTER.
Instruktion: N. P. Hansen, Kirsten Hersbøll, Hans Jørgen Henningsen og Per Jespersen.
Arrangør: Det Blandede Distrikts Husholdningsforening.

—0—

Billetbest.: (04) 72 20 22 og (04) 74 63 81

Haderslev Museum

Udstillingen Sønderjyllands amatørarkæologer 10. maj til 15. juni viser amatørernes fund og beretter om foreningens virke i samarbejde med museet.

Åstrupvej 48 – Telefon (04) 52 23 62

DAS STÄDTISCHE MUSEUM FLENSBURG

zeigt in der Zeit vom 11. Mai bis 15. Juni 1975

**Handzeichnungen und Druckgraphik
von der Romantik
bis zum Expressionismus
aus eigenem Besitz**

Åbent: Daglig (ikke mandag) kl. 10–13 og kl. 15–17, søndag kl. 10–13. Gratis adgang.

Flintestuen

Stjernegade 7, Sønderborg,

Der er åbent hver dag undt. lørdag/søndag klokken 15–18.

Udstillingen omfatter det bedste af et halvt hundrede tusinde fortidsfund: store og små økser, dolke, pile, hjortetakker og østersskaller, knogler etc., fra køkkenmøddinger m.v.

GRATIS ADGANG!

Interesserede gæster er velkomne til selv at finde en erindring i den store gave-rodekasse.

Marie og Troels Nielsen,
Rådhusstorvet 11, Sønderborg

Kulturpreis der Stadt Flensburg

Auf Beschluß der Ratsversammlung verleiht die Stadt Flensburg jährlich, erstmals im Jahre 1975, einen Kulturpreis in Höhe von 5.000,- DM.

Dieser Kulturpreis soll vergeben werden als Auszeichnung für besondere Leistungen auf wissenschaftlichem oder künstlerischem Ge-

biet oder aus dem Bereich der Denkmal- und Heimatpflege.

Die »Grundsätze für die Verleihung des Kulturpreises der Stadt Flensburg« können ggf. beim »Amt für Kultur der Stadt Flensburg«, Rathaus, Am Pferdewasser, 239 Flensburg, Sydslesvig, Tyskland, angefordert werden.

En af de yngre grave i Trappendal-gravhøjen, der beviser, at det under højen liggende hus er fra ældre bronzealder eller måske ældre.

Udgravningen ved Trappendal

AF HANS NEUMANN

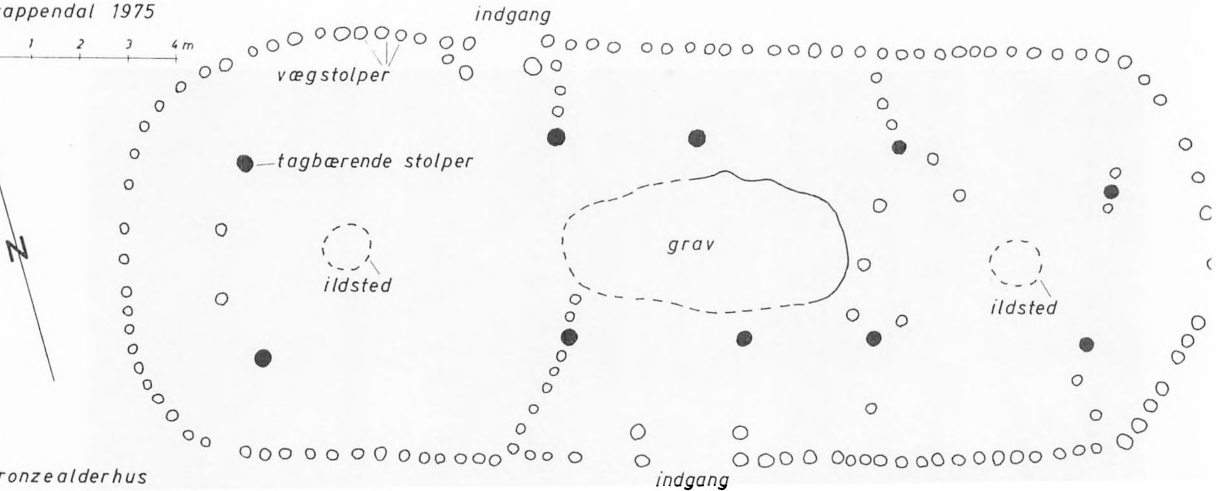
Det har længe stået klart, at Haderslev Museums udgravninger hidtil ganske overvejende havde fundet sted i den midterste og vestlige del af Nordslesvig. Det var der mange grunde til, men det kunne ikke undgå at fortælle vort billede af oldtidshistorien i retning af, at det hele var foregået derude, mens østkysten havde været skovdækket, og bebyggelsen dér svagere og af mindre interesse.

De få gravninger, der alligevel var foretaget, især i kystområderne, tydede dog ikke på det, og den i de sidste uger foretagne udgravning af en gravhøj ved Trappendal øst for Hejls har i hvert fald afsløret et fundsted af særlig interesse.

Mens dette skrives, er undersøgelsen ikke afsluttet, men det væsentlig nye, bronzealderhuset og graven inde i dette hus, er sikret.

Før dette var der i højens øvre lag fundet flere grave fra yngre bronzealder og en dobbeltgrav fra slutningen af ældre bronzealder. Dertil svarede, at det i gravhøjens opbygning kunne ses, at den fra den kerne, der hvælvede sig over den ældste grav, var forhøjet og udvidet tre gange ved senere begravelser. Den ældste af gravene, der var gravet ned i undergrunden under højens midte, måtte altså være ældre end slutningen af ældre bronzealder, dvs. fra før ca. 1100 f. Kr. Men hvor meget ældre ved vi foreløbig ikke.

Det er udenom denne grav, at det omtalte hus er bygget, og der er under udgravningen gjort den interessante iagttagelse, at graven er gravet inde i huset, mens det stod der. Den opkastede jord fra graven havde lagt sig op ad væggen inde i huset.

Huset er aflangt med afrundede ender, ganske som de få andre bronzealderhuse, vi kender. Det har en bredde af 8,25 m og er 24 m langt, hvilket giver et bebygget areal på 198 m². Det er bygget med 5 par tagbærende stolper, der er gravet ned i jorden og væggen udenom markeres af en række mindre pæle. Der synes at have været to indgange, én i hver langspids, og huset er ved tværvægge delt i tre rum. Graven har plads i det midterste rum. Der synes at have været et ildsted i hver ende af huset.

De spørgsmål, som dette fund rejser, er mange og kan ikke besvares endnu. De vigtigste er: Var dette hus et rigtigt hus, som man har boet i? Ildstederne tyder på det, men at huset var aldeles blottet for levn efter beboelse tyder ikke på det. Var det et dødehus, som blev bygget til denne begravelse og derefter blev brændt af, inden højen blev rejst? Huset synes at være blevet brændt af, men dets form og størrelse var som tidens almindelige huse.

Den ældste menneskelige aktivitet på stedet vises af dette mønster af pløjespor, og deri ses de mørke pletter af en række vægstolper til huset.

Og hvad var det for en mand, der her på dette markante sted i terrænet blev begravet på denne usædvanlige måde? Vi kan foreløbig slet ikke sige noget til dette sidste spørgsmål.

P. S. Lige inden trykningen må det tilføjes, at centralgraven for så vidt skuffede, som den ikke indeholdt gravgaver og altså ikke noget bidrag til en nærmere datering eller bestemmelse. Graven er usædvanlig også ved ikke at have indeholdt en egentlig kiste. Der har langs dens sider været lodrette vægge i en vis højde, men næppe nogen bund af træ.

Som så ofte ved det første fund af en art må vi vente på det næste for at få svar på nogle af spørgsmålene.

Johannes Tonnesen og Mimi Tonnesen, fotograferet som præstefolk i Hellevad. Fru Tonnesen var født i Vonsild 1882, død i Rendsborg 1926. (Foto september 1919).

Johannes Tonnesens idealsogn

AF MORTEN KAMPHÖVENER

Redaktør Morten Kamphövener, Åbenrå, skriver om pastor Johs. Tonnesens tanke om én præst til én dansk-tysk menighed i hvert sogn, et idealsogn, og fremlægger et brev, i hvilket Johs. Tonnesen kommer ind på sit forslag.

Det vakte både undren og sorg, da Johannes Tonnesen 1919 uden at ville afvente en forestående afstemning i sognet ønskede at opgive sin gerning som sognepræst i Hellevad og overtager et embede i Rendsborg. Det er forståeligt, at hans beslutning blev opfattet som uovervejede, så afholdt, som han og hans hustru var i sognet. Både her og det år, de havde været præstefolk i Bedsted, søgte de ved besøg i hjemmene at komme i nær kontakt med befolkningen. Således har han selv skildret det i en fortælling om det skarpe skel, der opstod mellem en grundtvigsk og indre-

missionsk familie, og som han til sin store glæde fik ændret til genoptagelse af et afbrudt venskab.

At det skulle være et uoverlagt skridt, han foretog, har han aldrig ville godkende, men ikke desto mindre har hans tanker senere stedse kredset om de spændte forhold indenfor den nordslesvigske Indre Mission. Da jeg engang spurgte ham, om han alligevel ikke kunne tænke sig at vende tilbage til Nordslesvig, var svaret et klart nej. Derimod ville han ikke have noget imod at overtage et embede i det nordligste Jylland.

Det lå til hans natur ikke at ville forlade et en gang indtaget standpunkt. Måske var det en slægtsarv. Hans farfar, der var født i Hjarup ved Kolding, blev erklæret slesvigholstener uden nær tilknytning til tysk sprog og kultur, men havde bidt sig fast i det standpunkt, at de otte slesvigske sogne, der

efter 1864 kom til Danmark, skulle blive ved et selvstændigt Slesvig-Holsten. Johannes Tonnesen regnede fejlagtigt med elleve slesvigske sogne, foruden med Seest, der i de tidligste tider havde været slesvigsk, også Hjarup og Vamdrup. »Men«, sagde han engang til mig: »min farfar var i virkeligheden en god dansk mand. Uforståeligt og paradoksalt, vil man mene, men det er et led i den slægtsarv, sønnesønnen havde overtaget, og som han selv følte som tragisk. I sine skriftlige arbejder har han gang på gang henvist til, hvad der, som han udtrykte sig, blev den lidelse, det kunne være at stå på skellet mellem dansk og tysk.

Afgørende for Johannes Tonnesen blev det, at det af Vælgerforeningen 1918 nedsatte kirkelige udvalg i sin betænkning foreslog, at menighederne ved en skriftlig afstemning skulle afveje, om de under dansk styre ville beholde den nuværende sognepræst eller om man ønskede embedet besat ved nyvalg. Det var i modsætning til hele hans opfattelse af sognet som et helsogn, ligesom han var en modstander af oprettelsen af tyske frimenigheder. Men selv om han ville være blevet valgt med 90 pct.s majoritet, fraveg han ikke sit standpunkt. Lige så konsekvent havde han været da generalsuperintendent Th. Kafthan under en visitats i Hellevad bebrejder ham, at han 1912 havde givet tilsagn om at ville tale ved et afholdsmøde på Folkehjem. Hans svar var, at under disse forhold kunne han ikke være præst og måtte tage konsekvensen.

Det ser ud til, at det navnlig var Johannes Tonnesen og Theodor Tiedje, sognepræsten i Rabsted, som forfægtede tanken om helsognet, altså for en fælles sognemenighed. H. P. Hanssen, der ønskede, at de to præster skulle blive, havde bedt pastor H. Tonnesen i Hoptrup om at påvirke dem i den retning, inviterede dem til en drøftelse i Åbenrå. De fik her lejlighed til at fremføre deres synspunkter, som H. P. Hanssen, efter hvad Tonnesen har meddelt mig, syntes at have for-

ståelse for. Det undrede ham for øvrigt, at de ikke havde henvendt sig til biskop Gabriel Koch i Ribe og gjort rede for deres opfattelse. Men der forlyder intet om, at en sådan har fundet sted. Noget stort følge af de otte unge præster, som dannede en særlig gruppe indenfor Indre Mission, fik de tilsyneladende ikke, idet 43 tysksindede præster blev i deres embeder efter 1920.

H. P. Hanssen havde allerede 1907 nøje fulgt udviklingen indenfor Indre Mission, som gik i retningen af national indifference.

Johannes Tonnesen har om sin fader sagt, at han var lidenskabelig optaget af den enkeltes vækkelse til bevidst tro. De anså uden tvivl begge en vækkelse som en bred tilslutning til gudstjeneste og menighed den gang i modsætning til visse missionskredse i kongeriget.

I den tale, Johannes Tonnesen holdt ved sin faders jordefærd i Hoptrup den 29. marts 1935, berørte han denne divergens ved at nævne en oplevelse:

»Under et besøg i Hoptrup«, sagde han, »spurgte den gamle indremissionær Anders Stubkjær min fader: »Hvornår blev De omvendt, pastor Tonnesen?« Far svarede: »Jeg husker ikke, hvornår det var.« »Men hvornår tog De så Gud alvorligt?«, spurgte Stubkjær. »Det betyder jo så lidt«, svarede far.«

Når dertil føjes, at biskop V. Ammundsen ved samme lejlighed udtalte, at gamle Tonnesen i den danske Indre Mission så en lykkelig blanding af Grundtvig og Kierkegaard virkeliggjort i Vilh. Beck, og yderligere, at Johannes Tonnesen har betegnet det af faderen udgivne blad »Sædekornet« som en fuldstændig lærebog i luthersk tros lære, får man et godt indtryk af hans kristne personlighed. Om sig selv har Johannes Tonnesen skrevet: »Jeg har læst for meget af Grundtvig til at kunne blive pietist.«

Det her optegnede må kunne ses som baggrund for Johannes Tonnesens beslutning om at forlade det Nordslesvig, som han efter eget udsagn »elskede over alt«. Det kan være

svært at forstå, at han reagerede så voldsomt på spørgsmålet om hvorfor han ikke ville blive. I en længere redegørelse i »Sædekornet« fra den 8. dec. 1918 skrev han, at han ikke mere kunne se arbejdsmuligheder for sig og sine anskuelse i Nordslesvig: »Jeg kan ikke udholde den tanke, at mine børn skulle leve her i den strid, hvor kampens bitterhed vil vokse til det utålelige. Jeg ville gå sjælelig til grunde.« Han var endnu, skrev han, besjælet af den ånd, i hvilken han bekæmpede det gamle prøjsiske styre, som nu mødte ham i dansk forklædning.

At den gamle Johannes Tonnesen stadig så den tids spændte forhold, ses af et brev til mig fra Flensborg den 18. juni 1961. Han skriver:

»... De spurgte mig, om jeg ved genforeningen havde kunnet tænke mig at blive i min menighed. Dertil kan jeg svare, at min præstelige vennekreds omkring min far meget tidligt var besluttet på at flytte. Vi var godt fortrolige med kirkelige forhold i det gamle land, havde personligt skildret dem grundigt og stod i en omhyggelig iagttagelse af alt, hvad der foregik i de danske retninger og den danske theologi. I det bredeste lag af kongerigske præster, men især indenfor Indre Mission, mødte vi den forestilling om de tyske præster i Nordslesvig, at vi, som min far udtrykte det, var rivende ulve, der var brudt ind i hjorden ... Og vi var heller ikke overrasket over, at den danske Indre Mission sendte sin formand, pastor C. Moe, Skanderup, til Haderslev, hvortil min far så blev stævnet for at overgive den nordslesvigske Indre Mission. En mere uegnet mand kunne vi ikke tænke os til en sådan forhandling. Og det gik jo så også som min far sagde, da jeg hentede ham efter forhandlingen: »Det var mere pinligt end mine mange forhandlinger med høje prøjsiske embedsmænd.« Ammundsen har senere over for mig betegnet denne affære som en »skandale«.

Den voldsomme strid på det kirkelige om-

råde, Johannes Tonnesen frygtede ville bryde ud efter genforeningen, blev der ikke noget af, og det var netop biskop Vald. Ammundsen, og meningsfæller som provst Frode Beyrer i Rinckenæs, som kom til at bidrage til en lempelig udvikling.

Spørgsmålet om, hvorledes hans tanker om en helsognsordning med en fælles dansk-tysk menighed ville have formet sig, vil det være bedst at lade ubesvaret, selv med hensyntagen til de nu herskende forhold. I den nævnte redegørelse i »Sædekornet« foreslog han endog, at den danske stat for at sikre det tyske mindretals særpræg burde bygge et par folkehøjskoler med lærere og foredragsholdere fra Tyskland. Den gamle danske højskole i Rødding burde genoprettes, og der burde bygges flere danske folkehøjskoler.

For Johannes Tonnesen var fællessognet på landet (en præst og en menighed) et ideal. Det går igen i næsten alt, hvad han har skrevet, for blot at nævne erindringsbilledet fra hans drengetid »Bøgerne fra Møllen«. Møllen var Østergaards mølle i Hoptrup sogn, hvor en lille pige, *Mimi Lei*, der var optantdatter og blev opdraget hos sine bedsteforældre i Hoptrup, hentede bøger fra Sprogforeningens bogsamling, og hvor Johannes gik til spilletime hos frk. Windfeldt. De mødtes undervejs, og det førte til, at han genlånede bøger af hende og på den måde første gang stiftede bekendtskab med dansk læsning. Hun blev senere hans hustru, og i et meget lykkeligt ægteskab, han som tysk, hun som dansk, har de uden tvivl levet op til det ideal, han ønskede praktiseret i sognet og som helhed i grænselandet.

Johannes Tonnesen døde den 10. marts 1971 i Flensborg, 89 år gammel, så godt som helt til det sidste optaget af forholdene i hans kære Nordslesvig. Det havde, som han selv har udtrykt det, ikke altid været en lykkelfølelse at leve i dette land, men havde været et liv, der påkaldte hans varmeste og inderligste interesse.

Hvorfor holdt grænsen under besættelsen?

AF BJØRN SVENSSON

J. P. Noack har i en bog om det tyske mindretal under besættelsen 1940–45 hævdet, at det var frygten for U.S.A., der afholdt Hitler fra at indlemme Nordslesvig i Tyskland. Redaktør Bjørn Svensson, Haderslev, imødegår denne opfattelse og søger en anden forklaring på, at grænsen holdt. I artiklen behandles endvidere spørgsmålet om illoyalitet indenfor det tyske mindretal og mindretalsledelsens ansvar.

Universitetslektor Johan Peter Noack, sønnesøn af Haderslevbispen, har skrevet en bog om »Det tyske mindretal i Nordslesvig under besættelsen«. Den er udkommet som nr. 6 i Dansk udenrigspolitisk instituts skrifter (Munksgaards forlag, 213 sider, kr. 57,50), og dermed er spørgsmålet altså blevet placeret som udenrigspolitisk. Bogen handler i og for sig heller ikke om mindretallet, men om mindretallets ledelse, nærmere betegnet mindretalsledelsens politik.

Noacks bog giver en god oversigt over de vigtigste faser i mindretalsledelsens politik under besættelsen, med hovedafsnit samlet om grænserevisionsspørgsmålet, hvervningerne til Waffen-SS og endelig de sekundære opgaver (ensretningen, kampen om Vogelgesang og de hjemmetyske banker, den kulturelle autonomi) samt de forskellige hjemmetyske korps.

Stærkest fængsler spørgsmålet om grænserevisionen, som alle ældre har haft inde på livet med en frygt for, hvad det kunne udvikle sig til. Der var ikke blot fare for et nyt fremmedherredømme under tysk styre, men tilmed under nazisme og i krig. Da Alsace-Lorraine blev annekteret i juni 1940, fik de tyske nazister lejlighed til at praktisere deres

principper med krigstjeneste, masseforflytning til de polske østprovinser, folk blev tvunget til at antage tyske navne etc. etc. Der var al mulig grund til at frygte, hvad selv en midlertidig indlemelse af Nordslesvig i Tyskland kunne afstedkomme. For mange blev hensynet til Nordslesvig derfor et stærkt argument for at videreføre den danske forhandlingspolitik længst muligt.

Det tyske mindretal havde haft ønsket om en grænserevision på programmet lige fra 1920. Man mente, at »den selvbestemmelsesret, der var tilsagt det tyske folk« var blevet degraderet til en ret for sejrherren (Harboe Kardel: »Fünf Jahrzehnte in Nordschleswig« side 18 og 20).

En fredelig ændring havde hjemmetyskerne naturligvis ret til at arbejde for, og så længe man holdt sig til selvbestemmelsesretten, kunne der kun blive tale om mindre justeringer under påberåbelse af, at selvbestemmelsesretten ikke kunne baseres på en zoneinddeling, men måtte gælde for hver enkelt kommune. Indenfor mindretallet kunne man enes om formuleringen »en ny afgørelse«, men ikke om hvad den skulle gå ud på. Det kneb med valget mellem selvbestemmelsesretten og Kongeågrænsen. Det var ikke let at kritisere den nuværende grænse som uretfærdig når man mødte med Kongeågrænsen som alternativ. På den anden side kunne et krav om grænserevision, der kun førte Tønder m.m. tilbage til Tyskland, ikke samle mindretallet. Især fra Haderslev og Sønderborg protesterede man imod en deling af Nordslesvig, men under en større debat i 1926 blev det fremført, at Åbenrå og Sønderborg var i samme stilling som Haderslev, og klejnsmed Paul Rochler, Sønderborg, stemplede en ad-

skillelse af Tønderegnet fra det øvrige Nordslesvig som skadelig. Gamle rektor Koopmann fra Tinglev tilføjede, at Schleswig-Holstein up ewig ungedeelt også måtte gælde for Nordslesvig (Kardel side 63 ff).

Derfor føler jeg mig ikke overbevist, når Noack i sin bog side 87 skriver, at »Troen på en genforening med Tyskland havde været alfa og omega i opbygningen af mindretallet i en grad, så man ikke havde kunnet forestille sig en organiseret tyskhed i Nordslesvig uden denne målsætning.« Genforeningstroen lige så meget skilte som samlede det tyske mindretal, og det tyske mindretal havde andre værdier at bygge på end revisionskravet.

De tysk-kulturelle værdier fremkaldte ønsker om kulturautonomi med selvforvaltning navnlig for kirke og skole. J. P. Noack skriver side 17, at den tyske folketingsmand, pastor Johs. Schmidt førte kravet frem i begyndelsen af 1920'erne, men »det blev dog ret hurtigt skubbet til side, da det ikke modsvarede af en skarp skillelinie mellem de to nationale grupper og dermed stillede sig i vejen for forsøg på at vinde tilhængere blandt de såkaldte »blakkede«, der ikke entydigt identificerede sig med enten dansk eller tysk.« Side 142 oplyser forfatteren, at autonomibestræbelserne blev genoptaget i vinteren 1941–42. Han overser herved, at den tyske skoleforening i 1937 påny rejste det gamle krav om tyske skolekommissioner og en tysk skolekonsulent til skolevæsenets forvaltning, og at folketingsmand Johs. Schmidt deraf tog anledning til i Folketinget den 4. maj 1937 at stille med »det gamle krav om selvforvaltning på det kulturelle område, som indtil i dag aldrig vandt forståelse i danske kredse« (Rigsdagstidende 1936/37, spalte 6911).

Men det brændende spørgsmål var bestandig grænsen selv.

Et par danske og tyske socialdemokratiske forsøg i 1921 og 1923 på at frede grænsen mislykkedes. Skønt man formulerede det så

forsigtigt, at de to partier anerkendte grænsen som »lovligt gældende«, og at det tyske socialdemokrati afviste alle planer om generobring af områder nord for grænsen (men ikke afviste forskydninger, der blev tilvejebragt på anden måde end ved erobring) fremkaldte disse bestræbelser så mange protester, at de snarest virkede imod deres hensigt. Og ny livskraft fik naturligvis de hjemmetyske grænseflytningsforhåbninger, da nazisterne overtog magten i Tyskland 1933 for slet ikke at tale om 1940, da Hitler invaderede Danmark. Hvorfor benyttede Tyskland ikke sin magt til at flytte grænsen?

Johan Peter Noack forklarer side 37, at det omkring den 9. april 1940 var »et vigtigt moment i Hitlers strategi længst muligt at holde USA udenfor krigen. Hensynet hertil har antagelig været afgørende for Hitlers beslutning om at tilbyde de småstater, han i foråret 1940 lod værnemagten løbe over ende, en »forhandlingspolitik«. Det var formentlig også først og fremmest det, der afholdt ham fra at benytte sig af den nemme lejlighed, der bød sig 9. april til en genindlemmelse af Nordslesvig.«

Professor, dr. phil. Henning Poulsen skriver i Aarhus Stiftstidende den 7. februar 1975, at det er lykkedes Noack at påvise, at det er frygten for USA's og den amerikanske presses holdning, der ligger bag de tyske myndigheders tilbageholdenhed. Men forklaringen er ikke sandsynlig. Selv om Hitler ønskede at udskyde USA's indtræden i krigsførelsen, var han for kynisk realpolitiker til at tro, at en genindlemmelse af Nordslesvig ville betyde noget som helst i så henseende.

Den 9. april 1940 invaderede tyskerne Danmark, selv om Tyskland højtideligt havde indgået en ikke-angrebspagt med Danmark den 31. maj 1939, oven i købet tilbudt fra tysk side for at demonstrere, at Roosevelt ikke havde ret i sin påstand om, at Tysklands nabolande havde grund til at føle sig truet. Det var en så stor udfordring overfor USA at bryde denne ikke-angrebspagt,

at Nordslesvig kun ville være et bispørgsmål.

Ønsket om at holde USA udenfor krigen afholdt da heller ikke Hitler fra at genindlemme Eupen-Malmedy den 18. maj 1940 (skønt Belgien først kapitulerede den 28. maj), medens Alsace-Lorraine blev annekteret en måned senere.

Den store slagtetid 1940

Noack mener, at det solide danske flertal i Nordslesvig har spillet en rolle i de tyske overvejelser. »Den af tyskerne frygtede reaktion i verdenspressen ville jo i givet fald blive fremkaldt af harme over et brud på princippet om den nationale selvbestemmelsesret. Når i modsætning til Nordslesvig Eupen-Malmedy blev indlemmet, skyldes det sikkert, at tyskerne her havde bedre argumenter for, at der blev gjort dem uret ved Versailles-freden.« (Noack side 193).

Det store danske flertal i Nordslesvig har nok haft sin betydning, men ikke i relation til USA i denne sammenhæng. Den amerikanske offentlighed har ikke brændt stærkere for Nordslesvig, end den danske for Eupen-Malmedy. Der var ingen regulær afstemning i de to amter Eupen og Malmedy, som tilsammen havde 62.000 indbyggere. Vælgerne kunne i 1920 protestere imod indlemmelsen i Belgien på lister, der lå fremme hos belgiske myndigheder. Da der kun var 270, der skrev sig for Tyskland, blev området tilkendt Belgien, som jo i øvrigt i modsætning til Danmark havde deltaget i krigen. Og hvad med argumentationen for Alsace-Lorraine?

Nej, grænseområder var kun for småpølser at regne i den store slagtetid sommeren 1940, hvor Tyskland stormede hen over Danmark og Norge, Holland, Belgien og Frankrig, medens Sovjetunionen i forbifarten slugte Estland, Letland og Litauen. Selvbestemmelsesret og neutralitet og ikke-angrebepagter bekymrede ikke Hitler. Krænkelser af Belgiens og Hollands neutralitet vil

være uden betydning, sagde han til sine militære chefer den 23. november 1939; intet menneske vil spørge derom, når vi først har sejret. Vi skal bare ikke begrunde det så dumt som i 1914!

Noack er også inde på en anden betragtning, nemlig at Hitler ikke interesserede sig synderligt for det dansk-tyske grænsespørgsmål: »Der er ingen tegn på, at det overhovedet har optaget ham.« Noack støtter sig til, at der kun foreligger tre udtalelser fra Hitlers side og alle af diskutabel værdi, to fra 1939 og én fra 1942. Det er imidlertid ikke korrekt. Der foreligger en Hitler-udtalelse om Nordslesvig allerede 1936, som jeg har refereret i *Politikens* kronik den 19. november 1958 på grundlag af en samtale, jeg havde haft med den tidligere tyske gesandt i Danmark, dr. jur. Cecil v. Renthe-Fink. Jeg citerer af Renthe-Finks oplysninger:

Hitler om Nordslesvig

»Det var i 1936, jeg kom til København. Forud var jeg i audiens hos Hitler. Jeg havde forberedt mig på at holde et lille foredrag om forholdet til Danmark, men det blev Hitler, der gav sig til at holde foredrag for mig, så det var vanskeligt at komme til orde, og jeg var forbavset både over hans stærke interesse og hans kendskab til forholdene, selv om det lå i overfladen og var præget af fordomme. Han var meget utilfreds med Danmarks engelske orientering, beklagede sig over den danske presse og over agitationen mod den tyske national-socialisme, som blev drevet bl.a. af tyske emigranter, og han kunne ikke glemme Danmark, at det – for at bruge Hitlers egne ord – havde begået ligrøveri, da Tyskland efter at have tabt den første verdenskrig måtte afstå Nordslesvig. Men, sagde Hitler videre, det tyske mindretal var forholdsvis lille, når man sammenlignede med den årlige befolkningstilvækst i Tyskland, og det ville ikke kunne give anledning til en krig, hvor mange måtte falde.

En forbedring af forholdet mellem Danmark og Tyskland ville også komme det tyske mindretal til gode, og Hitler godkendte helt mit synspunkt, at det både økonomisk, politisk og militært var af betydning at få et godt forhold til Danmark.«

Et storgermansk rige

Man skal hefte sig ved bemærkningen om ligrøveri. Hitler har ikke bekymret sig om, at det var den nordslesvigske befolkning selv, der ønskede at komme til Danmark, men han syntes, at Danmark, der ikke havde deltaget i krigen, skulle have holdt sig fra måltidet. Der er ingen tvivl om, at hvis Hitler havde set en passende lejlighed, havde han taget Nordslesvig tilbage. Magten havde han, men magt betyder ikke uden videre det samme som en gunstig lejlighed.

Det er meget vanskeligt at analysere Hitlers overvejelser, fordi hans udtalelser altid var øjebliksbestemte, ofte selvmodsigende og alligevel dannede et grundmønster, skabt af en kynisk og langttænkende begavelse, der var indrammet af et voldsomt temperament. Resultatet blev en uberegnelig og lunefuld statsmand.

Tysklands »blødende grænser« er i den grad hægtet på nazismen, at man forbavses, når man læser i »Mein Kampf«: Grænserne fra året 1914 betyder for Tysklands fremtid slet intet. Når det borgerlige Tyskland arbejder for generhvervelsen af de gamle grænser, skubber de modstanderne tilbage i et fjendtligt sammenhold, da de vil blive bange for at blive angrebet isoleret. Kravet om 1914-grænserne er forbryderisk vanvid, ganske bortset fra, at grænserne i 1914 hverken var logiske, militærgeografisk hensigtsmæssige eller i stand til at samle alle af tysk nationalitet. Hovedkravet må være at bringe arealet i overensstemmelse med folketallet. Og det tyske folk skal ikke hente sin styrke i kolonier, men på den europæiske hjemstavns jord. Tyskland må standse det evige

germanertog mod syd og mod vest og må vende blikket mod landstrækningerne i øst (Mein Kampf, 1933, 18. oplag, II. bind, side 732 ff).

Dette politiske programskrift siger meget om Hitlers ønsketænkning, men han har aldrig givet afkald på noget, som han ikke har taget sig retten til at fortryde.

I en rigsdagstale den 30. januar 1939 talte Hitler om »die befriedeten Grenzen im Norden«, og den 6. oktober 1939 understregede han, at han ikke havde rejst grænserevisionskrav mod Danmark, skønt det havde en Versailles-grænse, men Hitler havde så lidt som nogen tidligere tysk regeringschef definitivt anerkendt den dansk-tyske grænse, og selv om han havde, ville anerkendelsen intet være værd i det øjeblik, han fortrød. Man må alene forsøge at finde frem til de politiske overvejelser, der bestemte hans øjeblikkelige holdning. Og i 1940 var forholdet det, at Hitler kun brød den nordiske neutralitet, fordi han var bange for, at de allierede ellers ville komme først. Det drejede sig ikke om ædelhed. Men Nordens neutralitet var til tysk fordel. Fra et Danmark, hvis produktion blev holdt oppe til dels ved hjælp af tilførsler udefra, fik det mad, fra Sverige jernmalm og Norge bød Tyskland en korridor med neutralitetsbeskyttede sejlruiter helt op til Nordkap, den sikreste forbindelse med Atlanten. Finland bød Tyskland andre fordele; det var et fort ved den russiske grænse.

Hitler har sikkert ønsket at forstyrre mindst muligt af de fordelagtige relationer til de nordiske lande. Under krigen måtte så få tropper som muligt bindes i disse lande. Efter krigen kunne man dyrke perspektiver, der endnu måtte stå hen som politiske syner. Altså måtte man udskyde alle ikke preserende detailspørgsmål, som kunne bringe forstyrrelse i synerne.

Allerede i 1937 sagde Hitler til Albert Speer: »Vi vil skabe et stort rige. I dette skal alle germanske folk sammenfattes. Det skal begynde i Norge og strække sig til

Redaktør Ernst Schröder og partifører Jens Møller på Nordschleswigsche Zeitung 1943. (Fotografiet lånt fra Abenrå Bys Historie III).

Norditalien.« (»Fra triumf til katastrofe«, side 70).

Den 9. april 1940 var Hitler sammen med Alfred Rosenberg, da meldingerne om det gunstige forløb af besættelsesaktionerne begyndte at komme. Da blev Hitler højtidelig: »Som Bismarcks rige opstod af året 1866, således vil det storgermanske rige opstå af denne dag!«

Har Hitler i den følgende tid blot gemt kernen af dette drømmesyn, måtte enhver grænsekorrektio n til glæde for det tyske mindretal forekomme ham at være en utidig forstyrrelse. Derimod var han optaget af Trondhjem. I slutningen af april sagde han til Rosenberg, at Trondhjem skulle udbygges, så Singapore ville være barneleg derimod. (Hubatsch: Weserübung, 2. oplag side 488). Og da Hitler i Brenner orienterede Mussolini om de tyske fredskrav, nævnte han for Nordens

vedkommende alene Trondhjem, der skulle være tysk krigshavn. Det var sagt i oktober 1940. Det er tydeligt, at Trondhjem har optaget Hitler på et helt andet niveau end f.eks. det tyske mindretal. Et storgermansk rige med alle tiders krigshavn i Trondhjem, det viser retningen af Hitlers tanker.

Jens Møllers tre grænsetaler

Hitlers Neuropa nåede aldrig at blive rigtig planlagt. Men tendensen var tydelig. Miraklet ved Dunkerque blev muliggjort, fordi Hitler standsede sine kampvogne og han havde det militære argument, at terrænet ikke egnede sig, men desuden ønskede han af politiske grunde, at det afgørende slag ikke måtte udkæmpes på flamsk jord, men skulle lægges til Nordfrankrig. Hitler havde til hensigt at skabe en uafhængig nationalsocialistisk region af det område, der beboedes af flamlændere af tysk afstamning og derved binde disse nær til Tyskland. Derfor måtte han holde deres land frit for krigens skader. Således fortæller Shirer med generalstabschefen Halder som kilde (Det tredje riges storhed og fald, III side 136). Og Shirer forestiller sig, at Hitler også med vilje ville lette England vejen til fred. Der foresvævede stadig Hitler nogle tanker om en opdeling af verdenen i interessesfærer, hvor han blot ville forbeholde sig sin rigelige andel af kagen, og til kagen hørte Danmark. Landet skulle bindes nært til Tyskland. Det ville komme det tyske mindretal til gavn, men hvordan, ja, det måtte tiden vise.

Det tyske mindretals forcerede forventninger om en grænseflytning har derfor været mindre berettigede end det danske folks frygt for, hvad der kunne ske. Det er muligt, at Noack har ret, når han mener, at hvervninger indenfor mindretallet skete med den bihensigt, at de kunne gavne good-will hos SS og andre tyske myndigheder og fremme en grænseflytning. Men sligt har næppe influeret på Hitler, som var den afgørende

instans. Hvis han blev irriteret på mindretallet, kunne det virke i negativ retning. Men den tyske folkegruppe i Nordslesvig har for ham været en brik, der skulle passe i spillet. Hvis han havde brug for en fjer i hatten, for en understregning af en triumf, så havde han flyttet grænsen, for så kunne det have større politisk betydning end den realpolitiske værdi, han så ved at holde spørgsmålet flydende. Vor grænse var et hitlersk humørspørgsmål.

»Navnlig i to situationer var konfliktintensiteten så stærk, at der kunne synes fare for, at grænsespørgsmålet ville blive akut, nemlig i juni 1940 og i sommeren 1941«, skriver forfatteren side 180. Baggrunden var de store sejre i nord og vest i 1940 og angrebet på Sovjetunionen i 1941. Men vurderer man nu med bagklogskabens ret den virkelige risiko, var der næppe tale om nogen kulmination på disse to tidspunkter. I 1940 og 1941 tænkte Hitler i større baner. I 1940 så han for sig konturerne af et storgermansk område (det var på den baggrund, der blev forhandlet om told- og møntunion), og i 1941 havde han travlt med at opfylde sin drøm om det store albuenum mod øst. Risikoen var nok større under telegramkrisen for eksempel.

Det tyske mindretals fører, Jens Møller, søgte ganske vist at aktualisere sagen i 1940. Han opstemte forventninger hos sine folkefælle med antydningerne om, hvad der kunne ventes. Den 16. juni 1940 talte han for partiets underførere på et møde i Tinglev og indskærpede, at det var forbudt at flage med hagekorsflag, – i hvert fald før den 28. juni (dagen for Versaillesfreden). Den 28. juli 1940 fortsatte Jens Møller i Kjelstrup: »Man taler meget om grænsen. Nogle siger, at den kommer til at ligge ved Åbenrå, andre påstår ved Hoptrup osv. Det er altsammen vrøvl. Som grænse kan der kun være tale om Kongeåen. Jeg ikke alene tror det. Jeg ved det. Køb roligt Deres flag og flagstænger.« Endelig sagde Jens Møller i Rødding den 16. september 1940, at det nordslesvigske

spørgsmål ville blive løst i overensstemmelse med de hjemmetske ønsker.

Det tyske mindretals historiker, dr. Harboe Kardel, har i sin fremstilling af disse begivenheder to kapitler; det ene med overskriften »Keine Heim ins Reich-Parole« angiver den officielle linie, og det andet med overskriften »Gerüchte« kommer ind på den første af de citerede Jens Møller-udtalelser: »... hier und da lag versteckt eine Fahnenstange, und die Spannung war gross, besonders als Jens Møller am 16. Juni einer Versammlung in Tingleff erklarte: »Es wird nicht geflaggt, jedenfalls nicht vor dem 28. Juni.« Diesen zweiten Teil sagte er in einem betont scherzhaften Ton. Er konnte das gar nicht im Ernst sagen, denn keiner wusste besser als er, wie strikt Berlin ein Rüttel an der Grenze ablehnte.« (Fünf Jahrzehnte – side 177).

Men der er tre møder, og alle referater stammer fra tyske kilder. Kjelstrupudtalelsen er således refereret af den tyske konsul Lanwer i en indberetning til det tyske gesandtskab den 5. august 1940. Noack mener dog ikke, at Lanwers version er korrekt, eftersom Vogelgesang refererede den mere afdæmpet i en beretning til Vereinigte Finanzkontor (der for den tyske stat forvaltede tilskuddene til Vogelgesang og beslægtede institutter) nogle dage senere, den 9. august. Ifølge Vogelgesang sagde Jens Møller »at han ikke håbede og ikke troede, men helt bestemt vidste, at Nordslesvig igen ville blive tysk. Der blev ganske vist både syd og nord for den nuværende grænse talt om forskellige linier i Nordslesvig, men dersom et medlem af den tyske folkegruppe gjorde det, så var det forræderi.« Tilhørerne har ikke kunnet forstå denne tale på anden måde, end at der ikke kunne være tvivl om, at Nordslesvig indtil Kongeåen nu igen ville blive indlemmet i Tyskland, konkluderer Vogelgesang.

Jeg kan ikke se, at Vogelgesangs version afkræfter Lanwers. Tværtimod. Den eneste forskel er henvisningen til køb af flagstæn-

gerne, og et ikke-referat er ikke en afkræftelse. Det kan vel være, at Lanwer har fundet denne bemærkning for at være af større interesse for det tyske gesandtskab (der havde haft bøvlet med Jens Møllers flaghilsen i juni), end Vogelgesang mente, den kunne have for de finansielle bagmænd i Berlin.

I øvrigt opgiver Vogelgesang sin kilde, bankprokurist Peter Petersen, der var betroet mand i partiledelsen, og Lanwer, der åbenbart har været skeptisk overfor den første meddelelse, som han (den 5. august) havde fået »for nogle dage siden«, altså umiddelbart efter mødet i Kjelstrup den 28. juli, undersøgte sagen grundigt inden han indgav sin indberetning. Den 4. august fik han den »ordret bekræftet« hos dr. Rudolf Stehr, der ligeledes var højt betroet mand i partiledelsen. Stehr havde selv været tilstede; han tilføjede, at dr. Møller ganske vist ikke vidste noget om grænsedragningen, men anså udtalelsen for nødvendig af propagandistiske grunde, idet han talte på Haderslevvegnen. Jens Møller har efter krigen bestridt, at han har udtalt sig som refereret. De tyske kilder er imidlertid så pålidelige, så loyale, så friske og tilmed nedfældet i officielle indberetninger, at man må kunne henholde sig til dem. Det er ikke Gerüchte.

Jeg har svært ved at forstå J. P. Noacks undskyldende fremstilling af partiledelsens omgang med grænserevisionen, som lægger ansvaret på de brede lag. Noack mener, at det er de menige hjemmetyskere, der har presset på: »Bestemmende for den holdning, partiledelsen indtog i grænserevisionsspørgsmålet, var først og fremmest opinionen i mindretallet.« Det er »rimeligt at antage, at partiledelsen i sine bestræbelser på at opretholde troen på en grænseflytning har kunnet mobilisere en vis portion subjektiv oprigtighed ... Men det er under alle omstændigheder væsentligt at fastholde, at partiledelsen var i defensiven overfor den interne opinion. Først med de aftagende udsigter til en hurtig afgørelse ved fronterne fra vinteren 1941–42

og stigningen i tallet på afgivelser af tysk-sindede nordslesvigere i de mest aktivistiske aldersgrupper faldt efterhånden opinionens pres til et niveau, hvor det ikke mere voldte partiledelsen vanskeligheder.« (Noack side 175).

Lektor Noack har ikke dokumenteret noget grundlag for sin opfattelse, og han har ikke udnyttet de kilder, der gør det muligt at kigge om bag kulisserne i den tyske folkegruppe, for eksempel en indberetning fra den tyske lokalredaktør i Tønder, Rudolf Hesse, som den 2. juli 1940 bl.a. skrev, at det folketyske parti ved rundspørge i de lokale grupper havde ladet konstatere, hvem der ønskede flagstænger og flag. Og de hertil knyttede forventninger byggede ifølge Hesse ikke på rygter, men på talrige udtalelser fra ansvarlige underledere, således den folketyske afdelingsleder i Tønder, Jessen, der den 26. juni sagde: »I kan hænge mig tre gange, hvis det ikke passer med den 28. juni.« Den 30. juni 1940 sagde han: »Jeg kan ikke begribe, at det, vi ventede den 28. juni, ikke indtraf. Der må være kommet noget imellem.« Næsten alle var grebet af denne psykose, oplyser Hesse.

Illoyaliteten

Det virkede som et pres nedefra efter en inspiration ovenfra. Partiledelsens ansvar kan ikke bortforklares. Alt forekommer mig at underbygge den udlægning, den tyske konsul i Åbenrå, Ewald Lanwer, i et tilbageblik december 1942 gav udenrigsministeriet i Berlin, at »hele folkegruppen til den 28. juni (dagen for afslutningen af Versaillesdiktatet) på grundlag af et officiøst rygte, der var udspremt fra folkegruppeledelsens side, forsynede sig med faner til Nordslesvigs tilbagevenden til Riget« (Parlamentariske kommissionsbetænkning, XIV, bind 1, side 141).

Det er herefter højt spil, det tyske mindretals fører, dyrlæge Jens Møller har haft for. I almindelighed synes han at spænde for-

ventningerne så højt, at han bagefter under henvisning til deres pres kunne søge at gøre indtryk på de rigstyske myndigheder. Men flaghistorien må have haft et vidererækken-de perspektiv. Der kan næppe være tvivl om, at der var lagt op til en konfrontation med danskheden i håb om, at det ville få virkninger. Hvad Hitler måske ikke ville foretage sig efter politisk overlæg, kunne man udmærket tænke sig ville følge efter et raserianfald, hvis der efter en »spontan« hagekorsflagning i Nordslesvig på Versaillesdagen havde været overgreb at rapportere. Nu kunne det »officiøse rygte« ikke holdes indenfor folkegruppen, og efter indgreb ovenfra blev Jens Møller tvunget til den 25. juni at afblæse flagaktionen.

Efterhånden aftog presset, og det har partiledelsen også været tilfreds med, den ændrede situation taget i betragtning. Krigens forløb aktualiserede ikke en tilbagevenden til Tyskland, men rejste spørgsmålet om de praktiske muligheder for at leve videre som tysk folkegruppe under dansk styre, efter at man så energisk havde interesseret sig for en grænseflytning med magt og også på andre måder havde vist sin illoyalitet overfor den danske stat. Illoyaliteten var ikke en opfindelse, der blev gjort af danske udrensere efter krigen, men var erkendt indenfor det tyske mindretal allerede under besættelsen. For eksempel søgte man gennem det tyske gesandtskab at hindre den danske priskontrol i et eftersyn af Liefergemeinschafts millionomsætning, da ellers »formodentlig størstedelen af de folketyske virksomheder vil blive skandaliseret overfor offentligheden som følge af illoyalitet«, som konsul Lanwer udtrykte det den 28. marts 1942. Også en yderligtgående nazist som Asmus von der Heide erkendte (i Schulungsbrief 2. række, nr. 9 – 1943), at hjemmetyskerne »forbigående blev illoyale statsborgere«.

Betænkelighederne bredte sig til partiledelsen. Jens Møller skrev den 21. september 1943: »Hvad skal der nu ske? Det er det

ængstelige spørgsmål, som også vi folketyskere i Nordslesvig stiller os selv.«

Mærkeligt nok er J. P. Noack kommet til den opfattelse, at der i krigens sidste år skete en polarisering indenfor det tyske mindretal. Han nævner korrekt, at der var to poler, Haderslevkredsen til den ene side og Asmus von der Heide i spidsen for de ekstreme nazister til den anden side. Men der kendes ingen tegn til, at mindretallet polariserede sig, det vil sige delte sig mellem de to yderpunkter. Tværtimod må man regne med en bred forskydning til mere forsigtige standpunkter, jævnfør Noacks egen bemærkning om det aftagende pres på partiledelsen. Her er det en svaghed, at forfatteren trods bogens titel ikke har interesseret sig for mindretallets brede lag, men kun for de fløje, der har markeret sig overfor offentligheden.

Mindretallets store frygt

Et virkeligt indtryk fra det tyske mindretals brede lag kan man f.eks. få ved hjælp af de uddrag af 33 breve fra hjemmetyskere, der er blevet censureret i Auslandsbriefprüfstelle i Hamborg, som i en indberetning til den tyske overkommando den 7. februar 1944 har registreret: »Når krigen er forbi, kan vi ikke blive her længere; det ved allerede i dag enhver tysker.« – »Vi er opfyldt af bange anelser. Mon der bliver nogen af os folketyskere tilbage?« – »Vi tænker med gru på den dag, da vi må forlade landet, – men måske?« – »Had, had og atter had – og det vil ikke være til at udrydde i generationer.« (Parl. Komm. XIV, bd. 1, side 176).

Var det med store forventninger mindretallet oplevede 1940, var det til gengæld med meget små forventninger, det nærmede sig 1945. Det gik ikke hjemmetyskerne så godt, som de havde håbet i 1940, men det endte dog – trods alle skuffelser – bedre, end man i den udbredte pessimisme i 1944 havde ventet.

Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig

AF TORBEN GLAHN

Den tidligere leder af det danske Centralbibliotek i Flensborg, fhv. overbibliotekar Torben Glahn, har interesseret sig for rejseoplevelser, og har nu udvalgt en række skriftlige optegnelser med relation til Sydslesvig.

I de kommende numre af Sønderjysk Månedsskrift bringer vi disse uddrag – lange og korte, alvorlige og muntre, forbeholdne og frimodige – brogede samtidsillustrationer af forholdene hos høj og lav gennem århundreder.

Ud fra gamle billeder, suppleret med vor viden om Sydslesvig i dag, har man en vis mulighed for at danne sig en forestilling om, hvordan landsdelen har set ud i svundne tider. Dog har man vanskeligt ved så at sige at »befolke« billederne, fylde dem med liv.

Men ligesom et prospektkort fra en ukendt by kan blive mere levende, når et menneske, der har været på stedet, fortæller om det, således kommer der også mere liv over de gamle billeder, når man samtidig læser datidige beretninger fra de pågældende steder.

Det er derfor ikke uinteressant at dukke ned i gamle rejsebeskrivelser skrevet af mennesker, hvis vej fordem er faldet gennem Sydslesvig. Det er ligesom der kommer kolorit over det billede, vi har dannet os af landet i gamle dage.

Historikeren Harald Ilsøe har taget sig for i 1963 at udgive en bog med fortegnelse over – og indgående omtale af »Udlændinges rejser i Danmark indtil år 1700«. I den serie af rejseskildringer fra det gamle Sydslesvig, der påbegyndes her, er denne bogs kildefortegnelse benyttet, hvor det gælder de

væsentligste skildringer af landsdelen fra tiden før 1700, medens de beskrivelser, der senere vil blive bragt fra det følgende århundrede og et stykke ind i 1800-tallet er fundet frem på anden vis.

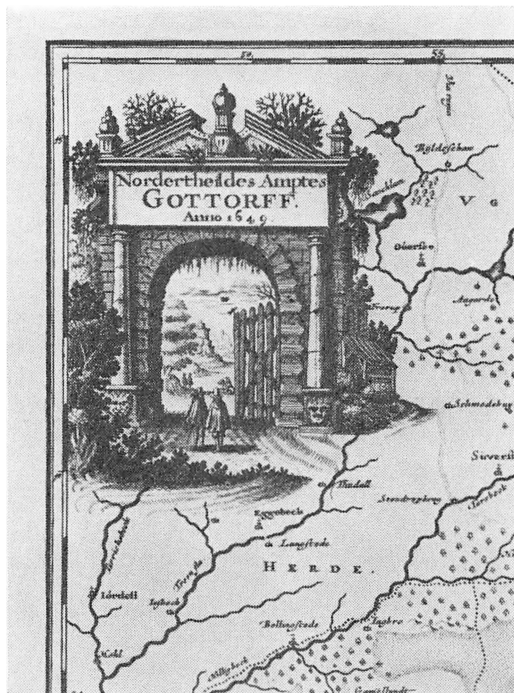
Det er ganske interessant, at i de tre allerældste rejseskildringer, hvor Danmark nævnes, da er det fortrinsvis Sydslesvig, nærmere betegnet Hedeby, der omtales. Omkring år 900 beretter nordmanden Ottar i korte sætninger for den engelske kong Alfred om sin sejlroute fra Norge til Hedeby, og Wulfstan, der vist var angelsakser, giver ham lige så kortfattede oplysninger om den rute han fulgte, da han sejlede fra Hedeby til Weischelflodens munding.

Langt udførligere er en morsom beretning af en araber *Ibrahim ibn Ahmad at-Tartushi*, der engang i det 10. århundrede har besøgt Sydslesvig:

»Slesvig er en meget stor by ved den yderste ende af verdenshavet, i den findes der rigelige ferskvandskilder. Dens indbyggere er Siriusdyrkere, undtagen en lille del, som er kristne og har en kirke der. Tartushi fortæller, at de holder en fest, hvortil de alle kommer sammen for at ære guden og for at spise og drikke ... Byen er for øvrigt kun fattig og frembyder ikke mange af jordens goder. Indbyggerne lever for størstedelen af fisk, som de har i stor mængde. Får én et barn, kaster han det i havet for at spare sig udgifterne. Han fortæller også, at hustruerne hos dem har ret til skilsmisse. Kvinden kan skille sig fra sin mand, når hun vil. Man bruger også der en kunstig tillavet øjensminke, som er varig og forøger skønheden hos mænd og kvinder. Han fortæller tillige, at

han aldrig har hørt styggere sang end hos indbyggerne i Slesvig, den består nemlig i en brummen, der kommer fra deres struber ligesom hundenes gøen, kun endnu mere dyrisk«. (Professor Mehrens oversættelse i »Museum« 1892).

Efter denne oldtidsberetning er der så et spring på mere end 300 år inden man næste gang finder Sydslesvig omtalt i nogen rejsebeskrivelse. Men i denne serie tager vi et endnu længere skridt og standser først op i 1600-tallet.

Romantisk rammebillede fra Dankwerts kort over den nordlige del af Gottorp amt 1649.

Robert Sidneys gesandtskabsrejse 1632

I anledning af Christian IV's moder, enke-dronning Sophias død, sendte Karl I af Eng- lang, der var dattersøn af enkedronningen, et gesandtskab til Danmark dels for at kondolere, dels (og det var hovedformålet) for at det kunne varetage hans interesser ved boopgørelsen.

Gesandtskabet, der var på ikke færre end 100 mand, alle i sørgedragt, blev ledet af Robert Sidney, 2. jarl af Leicester (1595–1677). Om denne rejse, der fandt sted 1632 har jarlen skrevet en beretning, der i over- sættelse er trykt i Danske Magazin 1843. Af denne skildring gengives her det afsnit, der omhandler opholdet i Sydslesvig.

Robert Sidney kom den 24. september til Rendsborg, hvor Christian IV på det tids- punkt holdt rigsdag. »Her«, skriver han,

»førtes jeg ind i et hus, som kongen havde indrettet til mig, det var så godt, som byen kunne tilbyde det ..., så beværtedes jeg efter det lands vis med stor, besværlig pomp, med marskalk, mundskænk, forskærer osv. og to drabanter af kongens garde stod ved døren til spisestuerne.«

Kongen var åbenbart ikke begejstret for at skulle tage imod den engelske gesandt, for først den 1. oktober fik han foretræde. Med megen anstand blev han afhentet af »kon- gens herrer«, og således »kom vi til slottet, en bygning af et slet udseende, men hvori der dog er to smukke værelser, som jeg så. I det første og yderste værelse stod adskil- lige holstenske adelsmænd, som vi passerede forbi ... jeg gik først ind i det andet værel- se, hvor kongen var i den øverste ende. Så snart han så mig, gjorde han et lidet buk for

*Ved Christian IVs hof i Rendsborg
spiste man slet og drak godt.*

mig og kom ét eller to skridt frem. Med den størst mulige ærbødighed gik jeg frem for kongen, hilsende ham og fortalte ham på latin ved min sekretær, at anledningen til min ankomst og ønske om at få audiens på denne tid var at bevidne min herres deltagelse i kongens moders dødelige afgang«. Kongen gav så én, som stod hos ham, ordre til at svare på latin, »hvilket han gjorde, men såre slet og med stort besvær, thi han var så rød som ild, og hans øjne så ud, som de skulle ud af hovedet«. ...

Inden Robert Sidney den 17. oktober drog videre til Slesvig, var han bedt til taffel hos kongen. »Maden var den sletteste, jeg nogensinde har set, og vi sad længe til bords. Kongen selv skar til mig af hver ret. Der var to anretninger, hver bestående af 10 retter, og 12 ved desserten. Efter at kongen havde drukket mig til, og lige så alle de andre hver for sig, undtagen hans søn, begyndte han kongen af Englands skål, hvorpå jeg forlangte et andet glas, drak den skål, han havde begyndt og derpå kongens igen til

hans søn. Derpå den engelske dronnings og prinsernes skål, og jeg begyndte prinsen af Danmarks, dernæst den spanske, franske og svenske konges og kejserens. ... Mr. Avery (der var resident i Hamborg) og jeg rejste os derpå fra bordet for at gå hen at lade vandet, hvilket altid er tilladt ved dette hof. Kongen rejste sig også gik ind, men da vi kom tilbage, fandt vi ham der igen med bægeret i hånden. Efter at 4 eller 5 skåler endnu var drukket, tog jeg afsked. ... Han var meget munter og vel til mode ved bordet. Skønt jeg drak mere, end jeg ville have gjort med min gode vilje, havde jeg dog styrke nok til uden hjælp at bringe mig ned ad trapperne og i vognen.«

Såvidt Robert Sidneys dagbog. Til stede ved festen var den engelske sekretær mr. Howell. Han fortæller i et brev: »kongen beværtede én gang Mylord, det varede fra klokken 11 til henimod aften, i hvilken tid kongen udbragte fem og tredivende skåler. Den første var kejserens, den anden kongen af Englands, og således gik han alle konger og

dronninger i kristenheden rundt. Kongen blev til sidst båret bort i sin stol, men Mylord holdt sig hele tiden tappert på benene, så at da tvende af kongens garde kom for at tage ham under armene, mens han gik ned ad trapperne, skød han dem til side og gik alene.«

Vi vender tilbage til Robert Sidneys dagbog: »onsdag den 17. sendte jeg en betjent til Slesvig, hvor hertugen af Holsten opholder sig (thi Gottorp er kun navnet på hans slot) for der at bestille en bolig for mig. Dette sted er tre tyske mil fra Rendsborg. Samme eftermiddag rejste jeg derhen til en havn ikke langt fra hertugens bopæl og sendte straks bud til ham, at jeg var skikket af kongen, min herre, for at besøge ham, og at jeg ønskede at erfare, hvor jeg måtte opvarte ham. Han var dengang ved at spise til aften, og mens jeg stod færdig at gå til aftensmåltidet i min bolig, kom hans staldmester og nogle andre herrer tilligemed en del af hans tjenere, og efter at de havde dækket bordet påny, beværtedes jeg med et måltid af hertugens køkken. Hans herrer opvartede mig, og staldmesteren ønskede mig på hertugens vegne velkommen og sagde, at det gjorde ham ondt, at jeg kom så silde, at han ikke var belavet på at modtage mig på slottet, men den næste morgen ønskede han, at jeg skulle komme til ham. Han ville sende sin vogn for at hente mig. Jeg lå da den nat i et slet logi.

Den næste morgen, den 18., kom en smuk vogn, betrukket med sort fløjel med guldfrynseser, kusk, forridder og lakajer i samme liberier, samt nogle herrer, som førte mig til hoffet, og først bragte mig ind i mine værelser, der var meget smukke. Staldmesteren bad mig at opholde mig der, han ville imidlertid melde hertugen, at jeg var kommet. Omtrent en halv time efter kom han tilbage og sagde mig, at hertugen ventede på mig i den store sal, hvorhen jeg begav mig og fandt der hertugen, hvis navn er Frederik og hans broder, hertug Hans eller Johan. Efter at have kom-

plimenteret hertugen på latin, og overgivet ham Hs. Maj. breve, lod han en af sit råd svare mig. – Såsnart den latinske tale var til ende, tiltalte han mig på fransk, gjorde mig mange spørgsmål om Hs. Maj., og indbød mig til middag. Da maden var sat på bordet, gav han mig hånden, lod mig vaske mig først og satte mig ved den øverste ende af bordet. ...

Vi havde god beværtning ved bordet, bedre mad end jeg førhen havde set i dette land, og alle tegn på, at jeg var velkommen. Skønt hertugen er en mådeholden, brav og ædruelig herre, som ikke holder af at drikke, og jeg også fortalte ham, at jeg ikke var nogen ynder af drik, så bad han mig dog at undskylde den tyske skik, at man ikke synes at have budet en mand velkommen, med mindre man har drukket en del skåler. Således drak vi da begge både ved og efter bordet, indtil hertugen blev fuld og var nødsaget til at gå til sit værelse. Det samme gjorde også jeg, og jeg førtes til mit af hertug Johan. Om aftenen var et måltid anrettet i mit kvarter, men jeg ville ikke nyde noget, de herrer derimod, som var med mig, spiste, og jeg gik til sengs.

Fredagen den 19. henimod middag kom hertugen selv til mig og førte mig med megen munterhed og fortrolighed til middagsbordet, hvor vi igen sad på samme måde, blev meget lystige og drak stærkt, thi hertugen omgikkes mig så venskabeligt, at jeg ikke kunne vægre mig. Efter bordet gik det ligeså, og blandt andre beviser på ærbødighed mod Hs. Majestæt, drak hertugen Hs. Majestæts skål knælende midt i salen under lyden af trompeter. Vi havde også musik, den bedste som fandtes der, men hertugen undskyldte den alligevel idet han sagde, at hans bedste musik ikke var der på hans slot. ... Den øvrige tid tibragte vi med samtale og med at drikke, indtil hertugen efter gentagne gange at have forladt selskabet, til sidst var så drukken, at han ikke kunne holde længere ud. Jeg tog derpå afsked med

*Hertug Frederik III af
Slesvig-Holsten-Gottorp
(1597–1659).*

ham og han førte mig ned til vognen (som var hans egen), der skulle bringe mig til Husum, der, som jeg mener, ligger i Eidersted eller i Slesvig, omtrent 4 tyske mile fra Gottorp.

Slesvig har været en betydelig by, og vore engelske købmænd, som nu er i Hamborg, har forhen haft deres oplagssted der, og hertugen ville gerne have dem igen. Slesvig er anlagt ved en arm af Østersøen, kaldet Slien,

hvorpå gode og store både sejler, men nu er det blevet en ubetydelig og fattig by. Dette hertugdømme Slesvig eller en del deraf kaldes endnu den dag i dag Angeln, hvoraf kan ses, at de gamle Angler er kommet der fra og fra Ditmarsken, hvor der endnu findes en by, ved navn London (Lunden). Ved Eidern, men på den danske side, har hertugen nylig anlagt en stad og kaldet den Frederiksstad, og det er på dette sted, han ville anbringe vore købmænd, og han bad mig tale derom med kongen og forsikre ham, at hvis hans undersætter ville komme til hertugens land, skulle de være meget velkomne og få de privilegier, de ønsker, hvilket jeg ikke må glemme at omtale. ...

Gottorp er en smuk bygning opført af kvadersten. Der er store og smukke selskabsværelser, og hertugen lever i sandhed på en bedre fod, end jeg havde troet. Hans indkomster skal beløbe sig omtrent til 7 eller 800.000 Daler, som Howell fortalte mig at have hørt af den gamle hertuginde sekretær, men af mr. Avery hørte jeg, at de ikke overstiger 100.000 pund sterling om året. Han er i færd med at indrette en smuk have, og at pryde den med vandspring, billedstøtter, orangetræer og andre sjældenheder i den italienske smag, skønt det kolde klima vel næppe tillader det. Iblandt de beviser på yndest, som hertugen af sig selv gav mig, var også dette, at han fortalte mig, at han for min skyld og ifølge sin kærlighed til vort folk ville give englænderne i Hamborg tilladelse til at jage med falke og hunde i hans lande –, og at han ville skrive til sin moder, om at hun måtte bevilge mig det samme–. ... Men hun, som er en yderst gerrig kone, bevilgede kun tilladelse til falkejagt –«. ...

(Mr. Howell skriver i et brev om Gottorp slot: »I sandhed! jeg havde ikke ventet at finde så prægtig en bygning i disse kolde egne. Mylord indlogeredes på hertugens slot og man gav ham foræringer, hvilket er mere, end kongen af Danmark gjorde.«)

Robert Sidney fortsætter: »Vi rejste så

Slesvig, Kobberstik fra 1600-årenes midte.

Gottorp slot, der blev hertugelig residens 1565, ses til venstre.

I øvrigt gengiver billedet som alle den tids prospekter ikke detaljer korrekt. Således har husene i forgrunden intet med virkeligheden at gøre. De er lånt fra et andet kobberstik, hvor de – ganske uden sammenhæng med Slesvig og Hedeby – illustrerer et moralsk mundheld:

»Ein eignes Haus und eigner Herdt,
Ist oft viel guht und geldes werdt.
Wann es schon klein und ungeacht,
Auss eütel Eeümen ist gemacht.

silde fra Gottorp, at vi ikke kom til Husum før kl. 9 om aftenen, vi blev indlogerede i et godt hus, og omkostningerne godtgjordes os, derimod havde vi ikke opvartning hverken af hertuginde eller hertugens tjener, hvilket også var det bedste.

Lørdag den 20. sendte jeg bud til enkehertuginde for at forlange audiens. ... Jeg gik den dag ud for at bese staden, som i grunden kun er en stor landsby, thi den har hverken vold eller grave, men den er temmelig velbygget og da den er beliggende ved en lille bugt af havet nær ved en ø, kaldet Nordstrand, har den god handel og fartøjer på 80–100 tønder løber op til den. Mens jeg var der, afsejlede en skude derfra til Newcastle efter kul, som de plejer at hente, ikke til brændsel, men til brug for smede.

Søndagen den 21. omtrent kl. 10 kom hertuginde vogn med adskillige herrer (af

Hertug Johan Adolf af Slesvig-Holsten-Gottorp (1575–1616). Gift med Augusta af Danmark, Christian IVs søster.

hvilke de fleste er hendes søns, thi hendes egen hofstat er ubetydelig) for at afhente mig. Således kom jeg til hendes slot!»

Hertuginde modtog Robert Sidney med megen venlighed og indbød ham til taffel. »Hertuginde indfandt sig ikke ved middagstaflet, thi det er ikke skik i dette land, at fruentimre, især enker, ved sådanne lejligheder spise ude med mændene. Både hertuginde og hendes datter hedder Augusta. Ved bordet sad hertug Johan på min ene side, og på den anden sad en lille prins af Pfaltz, hvis navn er Christian August. Ved bordet drak vi nogle skåler, men ikke just mange, da jeg ønskede at forskånes for at drikke ... Efter bordet gik vi ud i haven, som på grund af det kolde klima er tålelig smuk, der er et galleri, hvor de spillede et slags tavlespil. Henad aften ønskede jeg at tage afsked med hertuginde, og hendes søn, der

aldrig veg fra mig, førte mig til hende ... Efter at dette besøg var tilende, gik vi bort for at spise til aften, thi jeg kunne ikke få tilladelse til at gå til mit logi den aften.

Mandag morgen den 22. ville jeg have listet mig bort, men min tjener, som lå i byen og havde mine sager i forvaring, kom så sildede med mit linned, at jeg ikke kunne komme bort, førend hertug Johan kom til mig med hilsener fra sin moder og breve fra hende til kongen, og nødte mig til at blive til frokosten, som alt var på bordet. Vi gav os ifærd dermed kl. 9, og jeg kunne ikke slippe bort før kl. 12. Da førte han mig ned, og jeg gik til mit logi, hvorfra jeg rejste til Rendsborg, som vi håbede at nå samme aften, da det kun er 5 mil borte.

Hertugindebolig i Husum er en smuk bygning, opført af mursten med en smuk forside og to lavere fløje, hvis tag er belagt

*Hertuginde Augusta
(1580–1639). Datter af
Frederik II og søster
til Christian IV. Gift med
Hertug Johan Adolf af
Slesvig-Holsten-Gottorp.*

med bly, gallerier og gesimser af smukt forarbejdet jern og forgyldte. I en af fløjene er hertugindens værelser, fra hvilke hun går ud i haven. Bygningen er også smukt indrettet, den store sal er beklædt med forgyldt læder, mit værelse og et forværelse dertil med gode

tapeter, og hendes egne værelser med sort fløjel.»

Her slutter Robert Sidney sin beretning om opholdet i Sydslesvig. Fra Rendsborg drog han gennem Holsten til Hamborg og derfra hjem til England.

Agerskov sogns ligvogn. Kusken er Mads Beck, Rangstrup.

Den sidste agen

AF H. P. JENSEN

Direktør H. P. Jensen, Agerskov, har kigget i Hinrich Thomsen, Roost's, lommebog.

Hinrich Thomsen i Roost (1845–1919) af den kendte Thomsen-slægt på Hoffmannsgave nåede gennem et langt og virksomt liv at beklæde en lang række tillidshverv: Kirkeværge, medlem af Haderslev kredsday og af Provinssynoden, kasserer i Den Nordslesvigske Skoleforening og meget andet. En begavet hjemmegroet bonde med megen humor, der i en beskeden lommebog nedfældede, hvad han hørte og oplevede. Lommebogen skulle egentlig have rummet hans regnskab som incassator for et brandforsikringsselskab, men kom heldigvis til at omfatte næsten alt andet.

Under overskriften »En slagfærdig modstander« fortæller han om en generalforsamling i en større landlig sparekasse i Nordslesvig, hvor man i slutningen af det 19. år-

hundrede havde afsluttet et godt regnskabsår. På generalforsamlingen fremsatte bestyrelsen derefter forslag om, at sparekassen skulle skænke sognet en pæn ligvogn. Den gamle forretningsfører motiverede forslaget: »Nutildags kører næsten alle i fjedervogn. Selv de, der kun har én hest, anskaffer sig en sådan stadsvogn. Derfor synes jeg, at det er en skam, at den mand, der hele sit liv har kørt i fjedervogn, skal gøre sin sidste rejse til kirkegården i en simpel kassevogn. Derfor beder vi om at få vort forslag vedtaget.«

De fleste af generalforsamlingens medlemmer kunne tilslutte sig forslaget, men en enkelt mand modsatte sig dog dette: »Jeg synes, at det er godt, som vi har haft det hidtil og ønsker ingen ligvogn. Jeg har aldrig hørt nogen klage over den sidste agen.«

Enden blev dog, at ligvognen blev vedtaget, men den vittige opponents indlæg glemtes ikke med det første, og hans ord om at

Regnskabet er specificeret som bilag E og lyder:

Regnskab over Anvendelsen af de ved Generalforsamlingen f. A. bevilgede 2000 Mk til Anskaffelse af en Liigvogn med Tilbehør og Opførelsen af en dertil passende Vognremisse.

a. <i>Liigvognen</i> fra Vognfabrikant Sørensen i Haderslev	Mk 500,—	
2 Sørgedækkener til Hestene	— 94,15	
1 Par Læder Brystkobler	— 10,50	
1 Par kassable do. — skal sælges paa Auction.	— 9,—	
1 Læder Krydstømme	— 14,50	
2 Sæt Vaskelæder	— 4,95	Mk 633,10

b. <i>Bygningens Opførelse</i>		
Bygnings Rids og Byggekonsens incl Porto	— 6,25	
375 saalbrændte Muursteen fra Nis Rossens Teglværk	— 86,25	
700 Pund Kalk fra Brunde Kalkværk	— 21,—	
7 Læs Muursand	— 7,—	
Tømmer, Brædder, Spægger og Søm samt Lægter	— 211,56	
2 Lægter der manglede	— 4,20	
12 Traver Rugtag inclusive Levering	— 84,—	
Dagløn til Bygmester Søren Christensen	— 83,80	
Ditto til Haandlangerne derved	— 12,—	
Tækkeløn incl. Tækkerhaandlangerarbeide.	— 19,—	
Smed Christian Lassen Regning for Arbeide og Jern	— 40,55	
Kjørsel af Muursten, Muuresand og Fyldjord.	— 35,—	
Ved Bygningens Reisning Haandværkernes Beværtning.	— 1,50	Mk 612,11

c. <i>Andre Udgifter.</i>		
Reiseudlæg, Vognbefordring og Fortæring til Haderslev for at bestille Liigvognen og for at antage den førend den blev malet.	— 48,35	
Vognens Befordring hertil af P. Theede	— 18,—	
Drikkepenge til Fabrikantens Svende	— 5,—	
Fortæring ved Afleveringen for P. Top og Porto	— 15,90	Mk 87,25

Resten af de 2000 Mk indsat i Sparekassen Konto No 2381 som et Vedligeholdelsesfond.

Mk 667,54

Saaledes udfyldt

Mk 2000,—

Th. Chr. Høyer.

ingen endnu havde klaget over den sidste agen er ofte siden citeret. Den genstridige må have været i besiddelse af en egen sort humor, for nogle år efter blev på en af sparekassens generalforsamlinger stillet forslag om, at to af dennes veltjente revisorer gennem 25 år skulle have en passende anerkendelse, og han bad igen om ordet: »Jeg vil gerne støtte forslaget og foreslår, at der bevilges de to revisorer fri kørsel i ligvognen.« Denne gang gjorde hans barokke forslag udslaget, dermed var diskussionen endt, og der blev intet bevilget til de to revisorer, hvilket man jo nok kunne synes var noget uretfærdigt.

I en afsluttende bemærkning oplyser Hinrich Thomsen, at sparekassen var Agerskov Sogns Sparekasse, at forretningsføreren var den kendte gårdejer, dannebrogsmænd Thomas Christian Høyer i Agerskov, og at den vittige opponent var gårdejer Hans Jepsen Appel i Mellerup. Endeig var de to revisorer gårdejerne Jens Appel i Rangstrup og Christen Lautrup i Gestrup.

*

Det passerede på de to generalforsamlinger kendes også fra Agerskov Sparekasses forhandlingsprotokol, hvor forløbet dog gives adskilligt mere nøgternt. Protokolføreren har sikkert vredet sig under diskussionen, men den berømmelige bemærkning om den sidste agen er dog kommet med.

Forslaget om for sparekassens regning at anskaffe en ligvogn og skænke denne til Agerskov sogn blev fremsat på generalforsamlingen den 30. marts 1885 og ved den efterfølgende året efter aflagdes regnskab for ligvognens anskaffelse, hvortil der var afsat 2000 mark.

Det fremgår af regnskabet, at ligvognen blev fremstillet på en af Haderslev købstads kendte vognfabrikker, og at der til vognen hørte standsmæssige sørgedækkener og sele-tøjer.

Den i regnskabet nævnte bygning var en vognremise ved sognets fattig- eller arbejds-gård, der lå på Vellerupvej, og blev nedbrudt i 1968. Byggetilladelse (Byggekonsens) fordredes under preussisk forvaltning. Nis Rossens teglværk lå i Gestrup, og smedefamilien Lassen er stadig virksom i Agerskov. Under andre udgifter bemærkes rejseudlæg og for-tæring ved vognens afhentning i Haderslev og aflevering i Agerskov. Drikkepengene til fabrikantens svende har været til at overse.

Som ved alt, hvad Thomas Chr. Høyer rørte ved, var der også overskud ved ligvog-nens anskaffelse, og de overskydende 667,54 mark blev hensat på konto nr. 2381 i spare-kassen til vedligeholdelse.

Ligvognen gjorde tjeneste i henved tres år til slutningen af fyrrerne i dette århundrede. Den var den værdige fortrop, når begravelsesfølgerne i hestevogne fra det udstrakte sogn søgte mod Agerskov kirke. Vognen var i reglen forspændt med sorte eller mørkebrune heste, og kusken bar sort slag, høj hat og hvide handsker.

De første ligkuske kendes ikke, men i 1914 afløste Mads Beck fra Rangstrup Hans Jørgen Mahler i Agerskov, og efter ham fulgte sønnen Anders Beck. Mads Beck havde tjent hos Thomas Chr. Høyer, og der lært kunsten at køre vognen i de passende gangarter, måske har han endda kørt sin husbond til graven i 1887.

Ligvognen kørte ofte milevidt, når afdøde skulle hentes på sygehuse eller hvor de var døde uden for sognet, eller når sognebørn skulle begraves udensogns. Mads Beck vides således i 1920 at have bragt den kendte pastor Carl Andresen fra Agerskov til Flensborg, hvor han blev begravet. Anders Beck nåede at anskaffe sig et begravelsesautomobil, og efter hans død gik bestillingen over til Anker Jensen i Toftlund.

Men hvad vi så engang skal køre i, så havde Hans Jepsen Appel fra Mellerup jo nok ret i, at den sidste agen vil der næppe nogensinde høres nogen klage over.

Pastor Andreas Petræus boede i en gammel, forfalden præstegård, der var opført efter krigen i 1600-årene.

Hans efterfølger, Nicolai Meyland (1767–

1815) lod den gamle præstegård nedrive og ny opføre. Den smukke bygning står endnu til glæde for såvel fastboende som besøgende.

Justitsråd C. T. Koch contra Christian den Sjette

AF J. H. JENSEN

Det er mere end sjældent, at den første kendte skoleholder i en gammel landsbyskole kan veksle »et åndeligt håndtryk« med skolens sidste lærer, før den bliver nedlagt.

Men i denne artikel sker det. Fhv. lærer ved Skovbøl skole, J. H. Jensen, Felsted, har gransket sin fjerne forgængers færden og delagtiggør læseren i sin viden om en munter og spændende gammel kontrovers.

I øvrigt stod lærer J. H. Jensens fornøjelige erindringer fra hans ansættelse ved Skovbøl skole i Sønderjysk Månedsskrift 1973, side 115.

Den, der har bentøj til at klare de 74 trappe-trin op til det slesvigholstenske landsarkiv på Gottorp, har gode muligheder for at se sine anstrengelser belønnet, også når hans jagtterræn befinder sig nord for den dansk-tyske grænse. En dag i sommeren 1973 havde jeg således held til at få godt bytte med hjem i tasken. Jeg sad og gennembladede en tyk pakke arkivalier for at se, om den indeholdt noget af interesse for mig. Pludselig standede jeg op ved et ark, på hvilket ord som »Schobüll«, »Justitsrath Koch« og »Pastor Petraejus« faldt mig i øjnene. Det viste sig

at være indledningen til en omfangsrig skrivelse på hele 15 ark, som åbenbart beskæftigede sig med et handlingsforløb, som var blevet udspillet på den hjemlige scene.¹ En sådan skrivelse var ganske givet et nærmere studium værd, og jeg fik fremstillet en kopi, så jeg i min egen stue i ro og mag kunne tilegne mig dens indhold.

Det viste sig at være en forsvarsskrivelse, udarbejdet i december 1745 af titulær justitsråd Christopher Trogillus Koch, ejer af de adelige godser Skovbølgård, Bøjskov og Nybøl ved Gram, efter befaling af ingen ringere end kong Christian d. Sjette. Nu tjener det ikke noget fornuftigt formål her at oversætte justitsrådets knudrede skrivelse fra tysk til dansk og forsyne den med de fornødne kommentarer. Det ville også stille umådeholdne krav til månedsskriftets disponible sidetal. Med skrivelserne som udgangspunkt er det imidlertid muligt at skrive et blad af Felsted sogns skolehistorie, og det er det, jeg vil forsøge. At jeg derigennem som den sidste »skoleholder« i Skovbøl får mulighed for åndelig talt at veksle håndtryk med den første – i hvert fald den første, vi kender navn på – rummer for mig en særlig tilskyndelse.

Han hed Jørgen Asmussen, var vistnok søn af en fæstebonde, Asmus Jørgensen, som nævnes i en fortegnelse fra 1709.² Altså var han livegen – hvilket bl. a. vil sige stavnsbunden – undersåt under Skovbølgård gods, og justitsråden oplyser, at han allerede 1739 havde været skoleholder i Skovbøl i mange år. Derudover berømmer han ham for dædlighed som »Informator« og kalder sognepræsterne i Felsted og Varnæs til vidne om hans personlige fromhed.

Oplysningen om Jørgen Asmussens mangeårige virksomhed forud for 1739 er interessant. Den viser nemlig, at der har eksisteret en såkaldt bondeskole i Skovbøl. Navnet bondeskole er, så vidt jeg ved, første gang brugt af universitetslektor dr. Japsen i hans disputats om det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland før 1814, og det er et godt

navn. Det drejede sig nemlig om skoler, som var oprettet af landsbyfællesskabet på eget initiativ. Man ansatte en lærer for et år ad gangen – ligesom man lejede en tjenestekarl – og til så lav en løn, som man kunne presse ham ned på. Nogle steder havde man et hus til rådighed, ellers lejede man sig ind eller lod skolen gå på omgang. Hvornår børnene skulle gå i skole, og navnlig hvornår de ikke skulle, bestemte man selv, ligesom man bestemte, hvad der skulle undervises i. Man fristes til at sige, at man her står over for den tids friskoler.

Officielt eksisterede bondeskolerne ikke. Derfor er de også så godt som uomtalt i de bevarede arkivalier. Nævnes de, er det oftest i tilfældige bemærkninger på nogle få ord. Først da statsmagten med kirken som sin forlængede arm begyndte at interessere sig for landsbyernes skolevæsen, bliver man opmærksom på dem. Da myldrer de frem. Her i Felsted sogn har der med sikkerhed været tre. Foruden skolen i Skovbøl har der været en i Kiding,³ indtil denne landsby i 1716 blev nedlagt. Tråsbøl har også haft en bondeskole og Tumbøl muligvis. Dominica Judica, 5. søndag i fasten 1737, står skolemester Hinrich Hansen af Tråsbøl nemlig fadder til Marens og Hans Paulsens datter Anne Maria,⁴ og da Adser Lorenzen fra Tumbøl i 1739 tager sin gård i fæste, må han forpligte sig til at betale skolepenge for en mindreårig halvsøster.⁵ I Felsted havde man jo degneskolen. Kun i den fattige kådnerbebyggelse Felstedskov var forudsætningerne ikke til stede.

Ved den tid, der her er tale om, var døds-klokkerne imidlertid begyndt at ringe for bondeskolerne – af flere grunde. En af dem

1. Gottorp. Abt. 161. nr. A 4–26–1742–46.
2. L.A. Søgård-Årtoft 1709. Generalundersøgningsprotokol.
3. L. A. Søgård-Årtoft 1709. Generalundersøgningsprotokol.
4. L.A. Felsted sogns dåbsregister.
5. Skiftedokument i egen besiddelse.

vil fremgå af det følgende: Sidst på sommeren 1739 sender Jørgen Asmussen en skrivelse ud til justitsråd Koch, som boede i et patricierhus i Åbenrå, hvorfra han administrerede sine tre godser, der var bortforpagtede. Han klagede over den kummerlige løn, han fik som skoleholder. Det var ham umuligt at sørge blot nødtørftigt for kone og børn, og desuden var huset i så elendig forfatning, at man ikke kunne bjærge sig i det for kulde vinteren over. Han bad derfor om at få sin løn forhøjet og at få skolehuset sat i stand. Hvis ikke, anmodede han om et pas – han var jo livegen – så han kunne rejse andet steds hen og fortjene sit brød. Justitsråden forsynede skrivelsen med en påtegning, hvori han henstillede, at man imødekom skoleholderens begæring, og lod skrivelsen gå videre til bønderne i de to landsbyer Skovbøl og Svejrup. Begge byer hørte under Skovbølgård og har utvivlsomt været fælles om skolen.

Bønderne var imidlertid hverken til at hugge eller stikke i. Under påberåbelse af fattigdom og uformuenhed nægtede de pure at sætte huset i beboelig stand, og hvad lønnen angik, fik Jørgen Asmussen, hvad de var blevet enige om. At han var blevet let-sindig og havde giftet sig og sat en række børn i verden, var virkelig hans egen sag. De kunne ikke påtage sig at forsørge en hel familie. Var han ikke tilfreds, kunne han jo sige op og rejse, hvorhen han ville. De kunne sagtens få en anden skoleholder for den løn.

Det var rene ord for pengene, og for den arme Jørgen Asmussen var der ikke noget valg. Han forlod Skovbøl, vel et stykke hen på året 1740, men nogen lang rejse blev det ikke. I nabosognet Varnæs lykkedes det ham at få arbejde ved faget. Degnen dér var nemlig gammel og affældig og ganske ude af stand til at varetage sine to embeder som degn og skoleholder på blot nogenlunde betryggende måde. Det er derfor rimeligt at gætte på, at den Skovbøl skoleholder er ble-

vet antaget som hans medhjælper i skolen. Noget fedt embede har det bestemt ikke været. Det ses således, at justitsråden gik i stadig frygt for, at familien skulle melde sig til forsørgelse fra godset. Så galt gik det dog ikke. På en eller anden måde har den bjærget sig igennem det par år, opholdet i Varnæs strakte sig over. Den var jo øvet i at klare sig med lidt.

Da de skoflinger og sverpninger erklærede, at de sagtens kunne få en anden skoleholder for den løn, de var vant til at give, var de lovlig optimistiske. Det kunne de aldeles ikke – med det resultat, at skolen i Skovbøl lå brak resten af året 1740 og et stykke ind i 1741. – Sognepræsten i Felsted var på det tidspunkt Andreas Petræus den yngre. Han havde fået embedet efter sin fader, der også hed Andreas Petræus. Det er sket flere gange, at en søn har efterfulgt sin far som sognepræst i Felsted. Det var praktisk. Når den gamle ikke kunne klare embedet længere, kunne han blive boende i præstegården og gå på aftægt hos sønnen. Kort før jul 1740 var der begravelse i »Beckdorf«, vistnok Bækken i Rinkenæs sogn. Det var en præsteenke, som var død. Både pastor Petræus og justitsråd Koch var med i følget, og da de endnu var på talefod med hinanden, kom de ganske naturligt ind på de bedrøvelige skoleforhold i Skovbøl. Præsten mente, det var deres egen skyld dernede; for den løn, de bød, fik de aldrig en duelig skoleholder. Det kunne justitsråden også godt indse, og han tilbød, at han af egne midler ville forhøje lønnen med 10 rd. årligt – så længe det passede ham. Tallet ti er jo ikke højt estimeret i vore dage, med mindre det bliver understøttet af et andet talord fra de højere rangklasser, men dengang var det anderledes. Man kunne købe et par malkekøer og en kvie for de penge, så Koch må have haft spendérbukserne på den dag.⁶ Enden på samtalen blev, at de enedes om at holde ud-

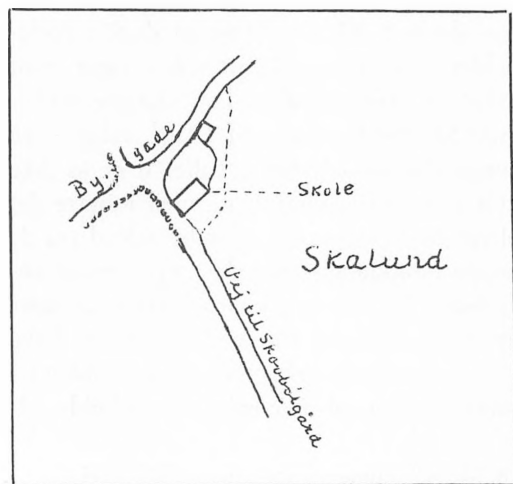
6. Skiftedokument i forfatterens besiddelse.

kik for at finde en brugelig skoleholder til den ledige skole.

Præsten var hurtigst i vendingen. Kort efter nytår 1741 meddelte han justitsråd Koch, at nu havde han en god skoleholder. Manden hed Jes Michelsen, han kunne begynde efter påske, og præsten havde skyndt sig at leje ham for et år. Det fandt justitsråden sig mærkværdigvis i, ja, han lod oven i købet det faldefærdige skolehus nødtørftigt reparere. Fra da af var skolen i Skovbøl ikke mere en bondeskole. Godsejeren og sognepræsten havde taget sagen i deres hånd, og bønderne havde takket være deres smålighed sat sig selv ud af spillet. Denne tingenes tilstand havde dog også andre og mere tungtvejende årsager. Ved skoleloven af 23. januar 1739, der ganske vist kun gjaldt for kongeriget, havde regeringen taget skridt til en lovgivning, som skulle bringe skolevæsenet på de adelige godser på højde med statsgodsernes, hvor rytterskolerne med deres hvidkalkede mure og røde tegltage så småt var begyndt at sætte deres præg på landsbyerne, alt mens folk forargedes over disse skolepaladser og møjsommeligt stavede sig igennem de indmurede stentavlens snørklede bogstaver, ved hvis hjælp Frederik Rostgård⁷ gav Kgl. Maj. mæle, tilmed i versemål. Erfa-

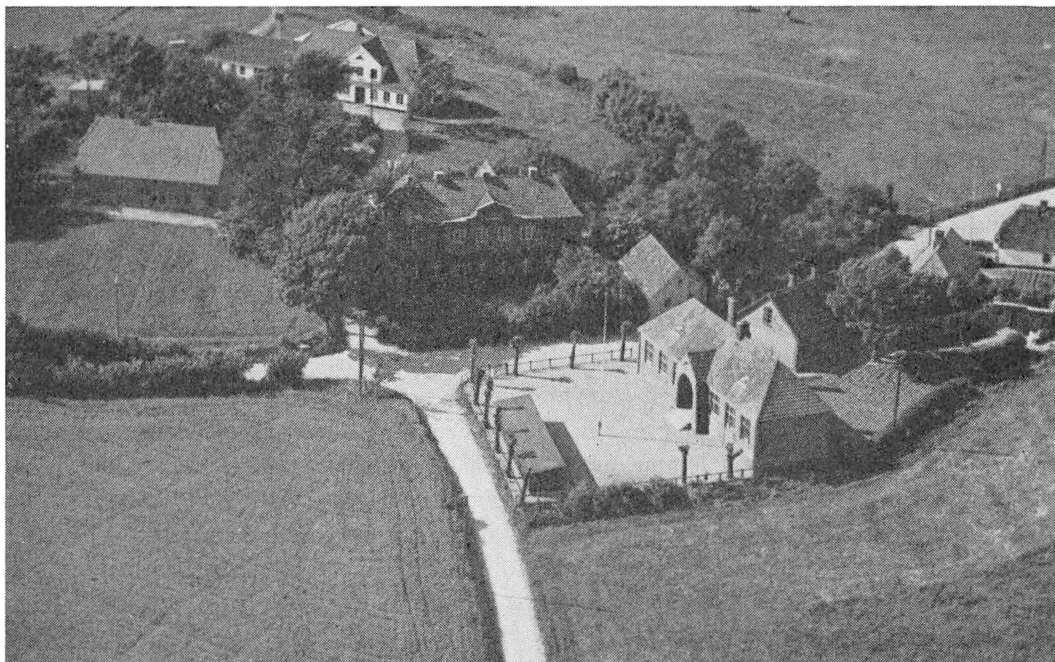
Beliggenhedsskitse fra 1822.

ringsvis vidste man, at en tilsvarende lovgivning ret hurtigt kunne ventes for hertugdømmerne. Derfor fik godsejerne travlt. Det ville være lettere for dem at hævde deres uafhængighed, hvis de foregreb en kommende forordning ved at bringe skolevæsenet på deres godser så nogenlunde på fode. Heri lå en tilskyndelse for justitsråd Koch. For pastor Petræus bød der sig en lejlighed til at få skolen bragt under kirkens kontrol derved, at skoleholderne ansattes af de kirkelige myndigheder, provsten og sognepræsten, sådan som det var forudset i den kongerigske forordning. Det er vigtigt at holde sig det klart, for de to mænds fælles bestræbelser for at få skolen i Skovbøl genoprettet bundede i hensigter, som var uforenelige og derfor måtte fremkalde en konflikt. Denne brød da også hurtigt ud i lys lue og fik næring af parternes fyrige temperament, indtil stridens emne, så ubetydeligt det var i sig selv, blev bragt til afgørelse på allerhøjeste plan.

Men tilbage til sagen. Næppe havde Jes Michelsen efter påske 1741 tiltrådt sin stilling, før justitsråd Koch til sin bestyrtelse og usigelige forargelse opdagede, at sognepræsten havde ført ham bag lyset. Den ny skoleholder var nemlig udstyret med et ansættelsesbrev, udstedt af amtsprovsten og sognepræsten, hvilket pastor Petræus ganske havde fortiet. Set med Kochs øjne var der tale om et groft og anmassende forsøg på at tiltage sig myndighed på et adeligt gods med egen jurisdiktion. Og hvad var det så for en mand, de to gejstlige havde skaffet ham på halsen! Manden førte jo »irriges Lehre«, falsk lære, og han gav sig til at afholde »conventicula«, lægmandsmøder, som ungdommen strømmede til i skarevis, endog i arbejdstiden, så deres husbonder måtte hente dem i skolen og med magt drive dem til deres arbejde. Derved var »viele Unord-

7. Fr. R. menes at være forfatter til verset:
Halvtredsindstyve Aar har Gud Du mig op-
holdet . . . . .

Luftfoto ca. 1950 af samme vejkryds med skole og lærerbolig som skitsen på forrige side viser. Der er ikke sket nogen forandring i de mange år.

Justisråd Kochs grundmurede skolehus lå på legepladsen vinkelret på cykelskuret. I følge sko-

lekronikken stod det til 1825, men det er vist en større istandsættelse, som fandt sted det år. Hvis det er rigtigt, fungerede skolehuset fra 1742 til 1860.

Marken til højre for vejen er »Skalund«.

ning entstanden«, og tror man, at sognepræsten som jo skulle være den første til at sætte en stopper for »diesem eingerissen Übel«, dette indtrængte uvæsen, foretog sig det mindste. Så utroligt, det lyder, gav han Jes Michelsen tilladelse til at fortsætte med sine »conventicula«.

Men var præsten forsømmelig med hensyn til sine pligter, skulle Koch nok være mand for at stille tingene på plads igen. Først fik Jes Michelsen en opsigelse fra udgangen af det år, han var lejet for. Dernæst blev Jørgen Asmussen rekvireret hjem for at overtage hans stilling, og for det tredje traf justitsråden anstalter til at få opført et nyt grundmuret skolehus på et grundstykke, der blev skilt ud fra marken »Skalund«, som strakte sig fra Skovbølgård op til bygaden i landsbyen. Jeg har nær sagt, jeg har set det pågældende skolehus. Det passer naturligvis ikke, men i året 1822 lod den daværende

ejer af Skovbølgård, Peter Christian Ægidius, en landmåler opmåle gårdens marker og indtegne dem på et kort, som endnu opbevares. På kortet er enkelte bygninger i markernes udkanter skitserede, blandt dem skolehuset. Det har ligget på legepladsen foran den i 1963 nedlagte skole.

For eftertiden er det ikke vanskeligt at forstå, hvad der tildrog sig dernede i Skovbøl. Jes Michelsen har været pietistisk grebet og har haft evne til at få ungdommen i tale. Det var altså en begyndende pietistisk vækkelse, den ortodokse provstesøn, justitsråd Koch, fik bragt til ophør med sine håndfaste forholdsregler. Den arme Jes Michelsen klagede naturligvis sin nød til sognepræsten, men for Jørgen Asmussen må der være oprundet en glædens dag, da han blev beordret tilbage til Skovbøl med bolig i et nyopført hus og med et tillæg til sin løn på 10 blanke rigsdaler fra justitsrådets private kasse.

Dermed var sagen lagt hårdt op. Nu var det de gejstlige, der havde udspillet, og dette lod ikke vente længe på sig. Pastor Petræus stod nemlig efter egen mening stærkt. Provsten i Tønder amt, som Lundtoft herred dengang hørte under, var den lærde og stærkt pietistiske Johannes Ahrendt, og han var gift med en søster til pastor Petræus. Det var altså ikke blot sagen, men også familiebånd, der gav præsten rygdækning. Jørgen Asmussen fik omgående en opsigelse, hvorefter skolen i Skovbøl var forsynet med hele to lærere, som havde det til fælles, at de havde et ansættelsesbrev i den ene lomme og en afskedigelse i den anden. Og hvis justitsråden havde ventet at høste anerkendelse for sin »erwisene Güte, geleistete Beyhülfe und treuliche Vorsorge« – udviste godhed, hjælpsomhed og trofaste omsorg – blev han bittert skuffet. I stedet for modtog han fra sognepræsten et brev, hvori denne »in ziemlich drohende Terminis« – i temmelig truende vendinger – opfordrede ham til at gøre rede for, med hvilken beføjelse han havde afskediget en skoleholder, som var antaget af amtsprovsten. Intet var lettere for justitsråd Koch. Selv i de mest afsides kroge af sin bevidsthed husede han ikke et gran af tvivl om, at på Skovbølgård med tilliggende fæstegods var der én og kun én, der havde at bestemme, nemlig titulær justitsråd Christopher Trogillus Koch. Det lod han sognepræsten vide i korte og velvalgte ord, hvorefter forholdet mellem de to undergik en afgørende forandring til det værre – for ikke at sige det værste.

Det lykkedes imidlertid ikke Koch at gøre de to gejstlige dette indlysende forhold begribeligt, for i løbet af de følgende år modtog han fra dem begge »verschiedene Drohungen« – forskellige trusler. Dem gjorde han dog ikke meget ud af. I gunstigste fald må de formodes at have ligget og samlet støv på en hylde, og Jørgen Asmussen blev ved at røgte sit hverv i læ af godsejerens magtfulde. Iøvrigt var nu både han og Jes Mi-

chelsen reducerede til statister. Sagen var ført op – eller ned, om man vil – i et andet plan. Den drejede sig nu om så væsentlige ting som myndighed og kompetence.

Det, som nu følger, har til forudsætning, at den protestantiske kirke var indbygget i det enevældige statssystem på den måde, at kongen var øverste biskop, hvoraf fulgte, at også den myndighed, de gejstlige udøvede i kraft af deres embeder, var afledt af Kongelig Majestæts enevælde. I bevidsthed om det sætter de nu ude i Tønder trumf på over for den genstridige og selvrådige justitsråd. Den 11. december 1745 modtager han til sin forargelse og forbitrelse fra overkonsistoriet – biskoppen og to amtsprovster – befaling til inden 8 dage over for Hs. Maj. kong Christian d. Sjette at gøre rede for, med hvilken beføjelse han har tilladt sig at sidde gentagne opfordringer fra amtsprovsten overhørig – idet man samtidig udtrykkeligt betoner, at han derved har krænket Majestæts »Jura Episcopalia et Patronatis«, d.v.s. kongens beføjelse som øverste biskop og hans ret til at besætte embeder.

De mennesker, som i de følgende dage har skullet omgås justitsråden, har ikke været at misunde. Det ses tydeligt af den 15 sider lange forsvarsskrivelse, at hans koleriske temperament til stadighed har været i betænkelig nærhed af kogepunktet, først og fremmest over for pastor Petræus, der i hans øjne har støbt de kugler, hans mægtige svoger i Tønder har skudt ud. Hver gang hans tanker strejfer sognepræsten, koger han over og udlader sig med en række grove anklager mod dennes måde at røgte sit embede på.

Henved en tredjedel af de femten sider anvendes til at gøre det klart for kong Christian, hvilken kalket grav der skjuler sig under Felsted-præstens sorte kjole. I følge Koch er præsten den sande ophavsmand til den formentlig indgivne klage, hvis ordlyd dog er blevet ham forholdt, skønt han står som anklagede. Samme præst fører et despotisk regimente i sit sogn, som ingen tør

modsatte sig. Han er mere nøjeseende med at opkræve sine naturalier end tilladeligt og brugeligt i herredet, og han gør uden videre, hvad der falder ham ind. De fattige sognefolk må uden vederlag besørge hans landbrug, som var de hans undersåtter. Ja, han undser sig end ikke for at beordre dem til at stille køretøjer for at hente hans gæster og køre dem hjem igen, når han holder selskab.

De allerhøjeste forordninger angående gudstjeneste, prædiken, antagelse af ungdom til konfirmation og menighedens adgang til nadveren sætter han sig ud over. Skønt han fra Allerhøjestsamme har fået pålæg om at afkorte de alt for lange prædikener – undertiden op til 3 timer⁸ – og undlade at tilbagevise ungdommen fra konfirmation og de ældre fra nydelsen af nadveren, fortsætter han i det gamle spor og giver befalinger og forordninger en god dag. Koch har ved lejlighed støttet indgivne klager over præstens embedsførelse, af hvilken årsag denne er blevet ham fjendsk og benytter enhver lejlighed til at fortrædige ham, og da provst Ahrendt er gift med hans kødelige søster, må han optræde som den støtte, han forlader sig på, og uden hvilken han aldrig ville vove at optræde, som han gør. – Præstens iver for skolen er påtaget. I de sidste tre år har han kun visiteret skolen i Skovbøl to gange, nemlig en gang, da han alligevel skulle derned for at berette en syg, og en anden gang, da han var i byen for at opkræve smørtiende.

Hele dette synderegister er plukket ud af den omfangsrige skrivelse. Denne indledes iøvrigt med en hjertegribende skildring af justitsråd Kochs uselviske og utrættelige virke til gavn for skolen i Skovbøl og slutter med at afsløre det krasseste godsejerstandpunkt. Bønderne på godset er ifølge den Kochske jura »glebae adheristi«, ordret oversat fra latin: klæbende jordklumper. Det må tydes derhen, at de er en lige så fast og uadskillelig bestanddel af godset som den jord, der danner basis for det. De er følgelig

ligestillede med hans domestikker, tyende, blot med den forskel, at de er udstationerede på godsets gårde og i dets huse. Nu vil ingen kunne bestride hans ret til at tildele en af sine tjenestefolk den opgave at undervise de andres børn. Lige så lidt kan nogen med føje gøre indsigelse mod, at han overdrager en af de udstationerede »domestikker« at holde skole i en af ham selv til det formål opført bygning. Når det tågeslør, som den megen omgang med de pibekravede har indhyllet kongen i, er bortviftet fra hans øjne, vil han – det er i hvert fald Kochs mening, selv om han ikke vover at skrive det så direkte – med lethed kunne erkende rigtigheden af de anførte argumenter. Han slutter derfor sit brev med at udtale den sikre forvisning, at Hs. Majestæt vil give sin sognepræst i Felsted tilhold om for fremtiden at afholde sig fra enhver uhjemlet indblanding i justitsrådets strengt private affærer.

Hvad kom der så ud af det? Det må vi søge til andre kilder for at få oplyst. Felsted sogns dødebog⁹ melder således, at Quasim (18. april) 1751 begravedes Jørgen Asmusen, skoleholder i Skovbøl, 50 år og 6 måneder gammel. Det tyder stærkt på, at han er forblevet i sin stilling til sin død. Skulle der trods det være endnu et gran af tvivl tilbage, bortvejres denne af et dokument, som beror på arkivet i Gottorp.¹⁰ Der finder man en del indberetninger fra præsterne i

8. Der er rimeligvis her tale om de såkaldte »katekismusprædikener«, som det var pålagt præsterne at holde nogle gange om året efter den ordinære gudstjeneste. De var ikke netop populære. Dog forlyder der ikke noget om, at pastor Petræus skulle have taget eksemplet op efter en af sine nabopræster. Denne undlod efter sigende at bekendtgøre, hvornår han agtede at holde katekismusprædiken, og når menigheden intetanende var kommet til sæde i kirken, lod han degnen gå ned og låse døren.

9. L.A. Felsted sogns dødebog 1684–1767.

10. Gottorp. Abt. 161 C 6 nr. 689.

Tønder amt om skolevæsenets tilstand i deres sogne. De er fra året 1756, og en af dem er skrevet af pastor Petræus i Felsted. Den giver følgende oplysninger: I Felsted er degnen skoleholder. I Tumbøl er der en skole, hvis skoleholder udnævnes af provsten og sognepræsten. I Tråsbøl ligeså og så fortsættes der med de meget talende ord: I Skovbøl er der også en skole – punktum.

Der kan herefter ikke herske tvivl om, at den energiske justitsråd har triumferet. Men når det er sagt, bør det tilføjes, at der i året 1746 indtraf to for justitsråd Koch endog særdeles belejlige dødsfald. I dette år døde nemlig provst Johannes Ahrendt i Tønder, hvorved pastor Petræus mistede sin stærkeste støtte, samt kong Christian d. Sjette. I de rørte vande, som derved opstod i Tønder og København, er det vist ikke urimeligt at antage, at den lille skude om skolesagen fra Skovbøl er løbet på grund og aldrig mere bragt flot.

Der er som sagt ingen grund til at tvivle om, at justitsråd Koch har ført sin krig igennem og bevaret retten til at antage og afsætte skoleholdere ved Skovbøl skole. Men gemt er ikke altid glemt, og ingen lever evigt, heller ikke en energisk justitsråd. I følge et dokument i rigsarkivet¹¹ måtte han, gammel og svækket, opleve den tort, at myndighederne i Tønder uden videre omdannede skolen til en distriktsskole, hvorved den kom ind under reglerne i reskript af 11. 6. 1770 for Tønder provsti. Dermed var der taget et første skridt i retning af at opheve skolens undtagelsesstilling, og det næste og afgørende skulle snart følge, men det oplevede Koch ikke. Han døde 1775.

I det følgende tiår skiftede Skovbølgård ejer flere gange, men forblev dog i slægtens besiddelse, indtil en af hans døtre, som var blevet enke, i 1784 solgte den til Peter Christian Ægidius, en sønnesøn af digterpræsten i Varnæs. I ham, hans søn og en brorsøn møder vi en godsejerslægt, som i de bevarede arkivalier har efterladt sig et smukt efter-

mæle som human indstillede og rettænkende mennesker. Under landbrugskrisen i 1820'erne måtte sidstnævnte imidlertid give op og sælge gården. Den ny ejer, Johann Georg Kittel, var af samme stof som justitsråd Koch. Næppe havde han overtaget gården, før han stillede andragende om at få patronatsretten tilbage. Skolen var, sagde han, opbygget for egen regning af den daværende ejer af Skovbølgård, justitsråd Koch, og »hensat på et stykke af hovedgårdens grund; nævnte besidder var tillige skolens patron, en ret, som er blevet et senere godsherskab berøvet under foreskudt skingrund af den daværende provst i Tønder (Balthasar Petersen) i forbindelse med en præst i Felsted (Nicolai Meyland). Uden at conferere med godsherskabet og uden sammes vidende blev skolen opført som distriktsskole.«

I en udtalelse til dette andragende oplyser pastor Jessen i Felsted ganske artige ting:¹² Skolen var ganske rigtigt opført på foranledning af justitsråd Koch, men hans fæstere måtte efter befaling præstere naturalarbejdet og fik derefter pålignet de kontante udgifter. Justitsrådets bidrag indskrænkede sig til leverance af visse materialer og i at stille et lille grundstykke til rådighed. – Endvidere kunne præsten oplyse, at Peter Christian Ægidius frivilligt havde givet afkald på patronatsretten. Herefter kan det ikke undre, at Kittel til sin store fortrydelse fik blankt afslag fra regeringen, så skolen i Skovbøl vedblev at være ligestillet med de andre distriktsskoler i sognet.

Moralen af den lange historie er, at selv en enevældig regering måtte tage udstrakt hensyn til »den herskende klasse« – på den tid godsejerne – og ofte lempe sig tålmodigt frem gennem lang tid, inden den fik sine planer gennemført.

11. R.A. Ty. Kanc. Tønder provsti. Skolesager I 1755–1846. D 201¹.

12. L.A. Felsted præstearkiv. F 7 – Skovbøl skole.

Et landdagsvalg med overraskelser

AF ESKILD BRAM

Landdagsvalget i Slesvig-Holsten den 13. april overraskede på flere punkter. Det var ventet, at regeringspartiet i Kiel, CDU, ville opnå et godt resultat, der samtidig kunne forbedre regeringschefen, dr. Gerhard Stoltenbergs chance som sit partis forbundskanslerkandidat næste år. I stedet fik CDU en tilbagegang, der kostede tre mandater og reducerede det parlamentariske flertal til kun en enkelt stemme overfor den social-liberale koalition af SPD (30) og FDP (5). De frie Demokrater overskred 5 pct.-spærregrænsen og er som »Det tredje Standpunkt«-parti vendt tilbage til landdagen.

Overraskelsen vedrørende Karl Otto Meyers genvalg på den dansk-frisiske SSV-liste burde i grunden fremstilles grafisk – som en humørkurve, der svingede op og ned den 13. 4. om aftenen. De, der fulgte den fire timer lange valgreportage i radio og TV, var skiftevis højt oppe og langt nede, eftersom det snart meddeltes, at Meyer var dumpet, snart at han vist alligevel kom gennem nåleøjet.

Det viste sig dog, at dette nåleøje var temmelig rummeligt! I alt blev der afgivet 20.703 stemmer på den danske kandidat, idet fintællingen forbedrede resultatet med 5 st., således at der ud over selve prisen for mandatet – det 71. af landdagens i alt 73 – kan konstateres et »overskud« på ca. 600 st. Hvis dette overskud kan holdes, er det også værd at holde på, helst med renter, da dette valg også var en anskuelsesundervisning i, at der må regnes med stor valgdeltagelse. Sammen med befolkningstilvæksten i Holsten er denne faktor med til at gøre mandaterne dyrere.

Ser man lidt nærmere på de afgivne dansk-frisiske stemmer den 13. april, må det straks erkendes, at resultatet fra de kom-

munale valg sidste år – i alt 22.367 stemmer – ikke blev nået. Lokale og regionale valg lader sig heller ikke helt sammenligne. På den anden side falder det i øjnene, at stemmetilvæksten fra landdagsvalg 1971 til landdagsvalg 1975 androg ca. 5 pct., mens fremgangen fra kommunalvalg 1970 til kommunalvalg 1974 »kun« lå på ca. 2,5 pct., altså det halve. En anden interessant analyse, der kan foretages, afslører visse sociologiske bevægelser indenfor det danske mindretal. De gør sig specielt gældende i Flensborg. I takt med den udflytning, der i disse år foregår fra de tæt beboede kvarterer i den nordlige bydel til nyopførte bolig-karreer særlig i Engelsby-kvarteret øst for havnen, flytter »nisen«, dvs. de danske stemmer, med. Dette er for så vidt en banal konstatering, der ikke afviger stort fra tilsvarende tendenser i gamle danske byer, hvor sanering finder sted. Det afgørende er, at de danske stemmer, så vidt det kan ses, ikke går tabt ved denne vandring fra det ene miljø til det andet.

I de sydslesvigske kommentarer til landdagsvalgets positive resultat er det gang på gang blevet fastslået, at Karl Otto Meyers genvalg for fire år ikke betyder fire års arbejdsro, men foreløbig fire års arbejde i parlamentet for hjemstavns fælles sag og en nødvendig indsats indenfor egne rækker for at sikre mandatet næste gang. Det er ikke en parole, men en nødvendighed.

I en kommentar om valget i Sydslesvigske Forenings medlemsblad »Kontakt« skriver formanden for Gottorp Amt, pastor Hans Parmann, Slesvig, at også den nye parlamentariske konstellation i landdagen må være til gavn for de danske interesser. Den omstændighed, at regeringspartiet CDU har fået sit flertal reduceret til blot en enkelt

stemme kan godt medføre, fremhæver Parmann, at Karl Otto Meyer bliver mere interessant som forhandlingspartner for såvel regeringen som den social-liberale opposition.

Målsætningen må være, slutter Parmann sin artikel: en fortsat uafhængig politik i

Kiel, der stiler mod kulturenes principielle ligeberettigelse – en fireårig landdagsperiode med krav om fuldstændig ligestilling af den danske og frisiske kultur med den tyske. Dette må fremholdes som en offentlig forpligtelse.

Tøndererindringer

AF J. P. KNUDSEN

Fhv. distriktsbestyrer J. P. Knudsen, der har arbejdet hos Det danske Hedeselskab, kom til Tønder lige efter genforeningen. Han har udnyttet sit otium til blandt andet at skrive sine erindringer, og indleder her med et tidsbillede af tyvernes Tønder.

I næste afsnit fortæller han om trafikforholdene og om en automobiltur Tønder–Vejstrup retur – den tog omtrent et døgn, skønt både bil og chauffør anstrengte sig af yderste evne for at komme frem.

Sønderjyllands østkyst var mig ret bekendt dels gennem forbindelserne med min mors familie, der alle var bosat på østkysten, og dels gennem to års ophold der under første verdenskrig, men midtlandet og vestkysten var et lukket land for mig. Det var derfor med åbne øjne og et modtageligt sind jeg den 1. april 1921 i Over Jerstal steg ind i et af Åbenrå amts jernbaners berømmelige smalsporede tog, der skulle føre mig ud i det ukendte land til en ny gerning. Selve toget var en oplevelse. På kortet lignede banelinien et meget bugtet vandløb, der trængte til regulering; hver lille by og hver største gård og samling af huse skulle besøges og havde sin station med restauration – hverken togpersonalet eller de rejsende kunne køre ret længe uden at få en kaffepunch.

Det, der prægede egnen, var: Mangel på træer omkring ejendommene, ingen hegn

omkring markerne, som man var vant til at se det i Midt- og Vestjylland nord for den gamle grænse, meget store arealer med græs, store strækninger med vandlidende arealer, hede og kærjorder, og jo længere man kom vestpå, des mere øde og barskt blev landskabet. Ejendommene var dårligt vedligeholdte, ingen renlighed og ingen hygge, og toget man kørte i, ramlede og skramlede af sted med måske 20–25 km fart, men det var nok til at få løse døre, vinduer og bænke til at lave et sådant spektakel, at man ikke kunne høre, hvad man selv sagde. Denne første køretur gennem dette landskab og med den forhånden værende befordring gav mig indtrykket af en i høj grad på alle områder forsømt landsdel. Her måtte være noget at tage fat på.

Tønder mødte mig som en hyggelig, gammel og særpræget by med havn, havneplads, kraner og hvad der ellers hører til en havneby. Byen, der fik købstadsrettigheder i 1243, var oprindelig en havneby, der siges i gamle skrifter, at Tønder havn på den tid var den bedste på hele den jyske vestkyst. Om vinteren var hele egnen syd for byen og vestpå til Højer oversvømmet, så man havde indtrykket af, at havet gik helt ind til byen.

Byens butikker var ret små og beskedne, husene forsømt, væsentlig som følge af den lange krigsperiode; der var toppet stenbro i gaderne, og noget af det, der generede mest,

var mangel på kloakering og den stank, dette medførte. Fra hver ejendom førte et afløb fra køkkenvask m.v. ud på fortovet, og i en rende tværs over fortovet førtes spildevandet videre til rendestenen langs fortovet og videre til regnvandsafløbene, der igen førte ud til en eller anden kanal eller til havnen. Man kan nemt forestile sig, hvorledes vandet i kanalerne og i havnen kom til at se ud. Om sommeren i tørt og varmt vejr var opholdet i byen ikke behageligt. Spildevandet fordampede i solen og efterlod en rendesten med indtørrede affaldsrester, der mildest talt så uappetitligt ud og afgav en stank af råddenskab.

Endnu et forhold var med til at forøge urenheden og stanken i byen: Afholdelse af de mange lokale kreaturmarkeder. Dyrene blev drevet til disse markeder gennem byen i løsdrift i større og mindre flokke, og man kunne vel ikke forlange, at studene skulle holde sig til gaden alene – de gik lige så vel på fortovene, og både på gade og fortov blev efterladt et og andet. Der forestod et større rengøringsarbejde efter et sådant marked, og arbejdet blev ikke lettere af, at alle gader var dengang brolagt med mere eller mindre toppede brosten. Den første gade blev asfalteret så sent som i 1933.

Omkring genforeningen i 1920 skal der have været 73 restaurationer i byen, kun én politibetjent og et lille sygehus med få senge. Nu er der relativt få restaurationer, en meget stor politistation med et stort antal politifolk og et meget stort hospital, der stadig udvides og trods dette altid er for lille.

I 1923–25 blev byens kloakering gennemført, således at vi slap af med de stinkende rendestene.

I 1925–32 blev den store afvanding af Tøndermarsken gennemført; en afvanding, der med et slag »flyttede« Tønder 13 km ind i landet.

Ved genforeningen dækkede den bebyggede del af Tønder et område på ca. 120 ha. I 1963 er det bebyggede område (incl. projek-

Distriktsbestyrer J. P. Knudsen.

terede og påbegyndte huse) på ca. 280 ha altså mere end en fordobling, og der bygges stadig, til trods for at befolkningstallet øges meget langsomt.

Tønder amts vejnet bar i overgangstiden i høj grad præg af de forudgåede fire krigsårs dårlige vedligeholdelse.

Af egentlige udbyggede (dog ikke hverken brolagte eller asfalterede) veje havde vi ved genforeningen kun én – nemlig Tønder–Ribe landevej. Den var blevet udbygget som landevej allerede i 1861–63, altså af danskerne før Sønderjyllands afståelse i 1864. Det vil med andre ord sige, at der under tysk herredømme i 56 år ikke er foretaget egentlige vejanlæg i Tønder amt.

I årene efter genforeningen er Tønder amts vejnet blevet reguleret og udbygget til brede, asfalterede veje, således at Tønder amt på dette område nu kan siges at indtage en førende stilling, når hensyn tages til befolkningsantallet i dette tyndest befolkede område i landet.

Dagspressen i Nordslesvig

Den 27. april 1975 ophørte Dannevirke-Hejmdal definitivt at eksistere som en særlig bladudgave. Indtil da kom bladet med sit eget bladhovede og sin egen lederside. Men de vanskelige tider for pressen tvang Jydske Tidende til en rationalisering, så Jydske Tidende-Dannevirke-Hejmdal kom i en sønderjysk fællesudgave med samme hovede og samme lederside, hvor Jydske Tidendes leder er placeret til venstre og Dannevirke-Hejmdals til højre på siden. Det må, tiderne taget i betragtning, vurderes som en økonomisk fornuftig disposition.

På den anden side står Jydske Tidende-Dannevirke-Hejmdal i en hård konkurrence med Vestkysten, hvor Jydske Tidende er i defensiven. Det socialdemokratiske dagblad Sønderjydens undergang har givet abonnenter til begge bladene. Den 1. april 1972 ophørte Sønderjyden med at være en eftermiddagsavis, der udgik fra Sønderborg, og blev i stedet en særlig morgenbladsudgave af Aktuelt, trykt i Erritsø, men denne standsede den 16. november 1974. Oplaget, som endnu i 1964 oversteg 7000, var 1. april 1972 faldet til 5400 og derefter halveret i 1974. Efter at der ikke længere eksisterer en sønderjysk udgave af Aktuelt, kan der næppe være levnet mange læsere, der kan klare sig med det socialdemokratiske blad. I Sønderborg, den gamle hovedby, er der næppe mere end ca. 150.

Den seneste detaljerede opgørelse, der foreligger over dagspressens status i Nordslesvig, er offentliggjort i OM (Oplagstal og Markedstal) 1974 og gælder 1. halvår i 1974. Sammenlignet med 1. halvår 1973 var Vestkysten og Jydske Tidende tilsammen gået 1300 abonnenter frem, heraf halvdelen i

Sønderborg handelsdistrikt, klart hentet fra Sønderjyden.

Vestkystens fremgang i Nordslesvig var 983, Jydske Tidendes 319, og da Jydske Tidende i Sønderborg handelsdistrikt havde en fremgang på 424, vil det sige, at dette blad i resten af landsdelen havde en tilbagegang på 105, registreret allerede i 1. halvår af 1974.

Hvorledes fronten forskyder sig, fremgår også af dækningsprocenterne i midtlandet. Vestkysten har forøget sin dækningsprocent i Gram fra 34 til 37, i Toftlund fra 34 til 36, i Løgumkloster fra 27 til 30, i Rødekro fra 10 til 13. Jydske Tidende er i de samme byer gået tilbage fra 23 til 20 i Gram, fra 20 til 16 i Toftlund, fra 23 til 20 i Løgumkloster og fra 50 til 42 i Rødekro.

Det skal bemærkes, at samtlige tal for Jydske Tidende angår hverdagsoplaget. Søndagsoplaget ligger rundt en fjerdedel højere.

Også som følge af bladkrisen har Jydske Tidende inddraget sin Fredericia-udgave, og i et forsøg på at styrke sig i konkurrencen med Kolding Folkeblad har Jydske Tidende genoplivet bladtitlen »Kolding Avis« over sin Kolding-udgave, en bladtitel, man afskaffede ved Kolding Avis' 100 års jubilæum i 1949.

Aktuelt bebudede i januar 1975, at 1975 ville blive skæbneåret for mange danske aviser. Annoncesalget er gået tilbage, papir, lønninger og distributionsomkostninger er steget. Der er blade, der betaler næsten en krone pr. eksemplar for at få avisen bragt ud. Dagbladenes forsøg på at komme igen med besparelser i form af afskedigelser og nye trykkemetoder har fremkaldt arbejdsnedlæggelser og nedsat arbejdstempo, og der

er påny rejst debat om muligheden for at give dagspressen anden offentlig støtte end den indirekte, der ligger i momsfrigørelse og gunstige posttakster.

De to mindretalsblade i grænselandet, der begge får offentlig støtte, har også måttet omstille sig. Den tysksprogede danske avis i Sydslesvig, Südschleswigsche Heimatzeitung, er blevet lagt sammen med Flensborg Avis og er fra 1. april 1974 reduceret til et tysksproget tillæg i en speciel Sydslesvig-udgave, og det tyske blad i Nordslesvig, Der Nordschleswiger, har i januar måttet inddrage sin mandagsudgave, så det nu kun udkommer fem gange om ugen, ligesom Deutsche Zeitung, der var gratis ugetillæg, er blevet inddraget.

På denne baggrund har udvidelsen af regionalradioen fået en kølig modtagelse i den danske provinspresse. Regionalradioen, der oprindeligt kun havde én ugentlig udsendelse, men i Syd- og Sønderjylland fik daglige udsendelser fra september 1972 og i det øvrige land fra 1. april 1973, har i forbindelse med den nye radiostruktur, der blev gennemført pr. 1. april 1975, fået frie sendemuligheder, kun begrænset af mandskabet (der ikke er blevet forøget i Åbenrå, hvor redaktionen er på størrelse med Jydske Tidendes lokale Åbenrå-redaktion). Fælles for alle otte regionalradioer er de fire nyhedsudsendelser kl. 6.30 – 7.30 – 12.30 – 18.00 samt en udsendelse lørdag formiddag, der begynder 9.30. Derudover kan regionalstationerne koble sig ind efter det lokale behov. Den syd- og sønderjyske regionalradio plejer at komme med et program efter middagsnyhederne og igen kl. 17.45 med »En kvart i seks«, hvorefter der sendes i tre kvarter.

Regionalradioens udvidelse er muliggjort derved, at program 2 blev ledig efter at udsendelserne herfra blev overflyttet til program 1. Danmarks Radio valgte derefter at udsende program 3's musik også over program 2, men således at regionalstationerne og i en vis udstrækning undervisningsafde-

lingen kunne koble sig ind på program 2.

Den syd- og sønderjyske regionalradio er således blevet overflyttet til program 2's frekvens – Rangstrup 99,9 Mhz –, der i øvrigt er vanskeligere at modtage end den tidligere på program 1.

Dagspressens kritik af regionalprogrammernes udvidelse går dels på, at regionalaviserne lever af de nyheder, dagbladene på bekostelig vis har indsamlet, dels beklages det, at folk bruger så megen tid på regionalaflytning, at der dermed bliver mindre tid til avislæsning, og det er nok i virkeligheden det mest betænkelige i dagspressens situation, at ikke blot avisprisens højde, men at også et nedsat behov for at følge med i aviserne regnes med blandt krisens realiteter.

Det kan afrunde billedet, at BT og Ekstra Bladet tilsammen i Nordslesvig steg fra 7576 til 8452, altså med i alt 876 i løbet af det pågældende år, medens det bladhold, der var tegnet i Dannevirke-Hejmdals navn, i løbet af 1974 faldt til 5500.

Hvis vi nu forlader detailopgørelsen fra 1973 og ser på de samlede tal, har Jydske Tidende-Dannevirke-Hejmdal i 2. halvår 1974 ifølge Dansk Oplagskontrol et hverdagsoplag på 37.891, hvoraf 30.558 i Sønderjylland. Søndagsoplaget er i alt 50.121. Vestkysten har et samlet oplag på 51.691, hvoraf 13.268 i Sønderjylland.

Blandt ugebladene fører Billed Bladet, som her i landsdelen har 16.115, hvor Se & Hør må nøjes med 9.591. Begge tal gælder slutningen af 1973. Nr. 2 blandt ugebladene er Familie Journalen, der tegner sig for et oplag på 13.079, medens Hjemmet har 6.535. Men blot disse fire ugeblade når tilsammen op over 45.000, og der er mange andre. Trækker vi også annonceugebladene ind i billedet, må det erkendes, at dagspressen skal konkurrere på mange fronter.

bjs

Guldhornenes trylleri

AF PER JESPERSEN

Fredag den 20. december samledes GULDHORNSSPILLETs skuespillere og instruktører i Øster Højst Kros hyggelige lokaler. Mange af os havde ikke set hinanden siden opførelsen den 30. juni i Møgeltønder, og nu skulle vi til arbejdet igen. Bue Lund Nielsens dejlige guldhornsmusik fyldte lokalet, og en række fotografier fra opførelsen var fremlagt. Vi snakkede, sludrede og havde det hyggeligt.

Der forelå et nyt guldhornsspil, en ny tekst omkring det samme emne: Nordens største oldtidsfund. Vi diskuterede meget, om det var rigtigt at præsentere et nyt spil, eller om vi skulle opføre det samme spil igen. Der var dog stort flertal for, at vi skulle vise et nyt stykke, og at vi skulle opføre det tre gange: 28., 29. og 30. juni 1975.

*

Kan man da variere sådant et emne? Det kan man faktisk, fordi guldhornene er omgærdet af en så gådefuld glorie, at det kan indebære alt: det drejer sig om mennesker, både dem, der har skabt hornene, og dem, der senere fandt hornene. Vi har måske hele den nordiske mytologi gemt i disse horn – vi har måske den første, spæde spire til kristendommens komme 826 gemt i disse horn. Måske ligger en flig af livets forunderlige hemmelighed gemt i disse horn. Det er netop dette sidste, vi alle føler under indstuderingen af GULDHORNSSPILLET: vi er med til at forløse bare en brøkdel af, hvad der gemmer sig i os alle.

Derfor har vi valgt i år at lade hornene stå som symbol for den ægte folkelighed. I 1974 rundede vi nærmest af i en gådefuld, religiøs atmosfære. I år er hornene symbol

på vor folkelighed. Og man kunne da spørge: Var der nogen folkelighed på Lægæsts tid? I år 400? Vi føler, at det var der, idet religion og folkelighed på den tid var én og samme ting. Det er først i vor moderne tid, at man prøver at skille tingene ad.

Vi vil i al beskedenhed give vores lille bidrag til at samle disse ting igen. Derfor bliver også guldhornene livets stærke kærnepunkt for en stund.

Da vi på mødet i Øster Højst gennemdrøftede scenerne, fik Arne Aabenhus en strålende idé. Når vi nu har en sang i hver scene: Stines Sang, Kirsten Svendsdatters Sang, Erik Lassens Sang – så må der også være noget til Kong Lægæst:

*

»Du må prøve at lave et drapa til Lægæst«.

Jeg svarede, at det turde jeg ikke binde an med, men alligevel skete »underet«. Natten mellem 23. og 24. dec. sov jeg uroligt og drømte igen og igen den samme drøm: Parken i Møgeltønder var fyldt til sidste plads i den lune sommeraften, og på scenen så jeg Lægæst og hans mænd. Midt under spillet rejser Lægæst sig og går frem mod scenens forkant for at fremsige sit drapa. Hans mund er åben, hans mænd er spændte af forventning, men – der kom ikke ét ord over hans læber. Stum stod han der i projektørernes lys uden at kunne komme videre i scenen, fordi jeg ikke havde opfyldt løftet om at skrive hans drapa. Publikum begyndte at gå, kongens mænd forlod scenen – og så vågnede jeg.

Dette gentog sig natten igennem – samme drøm – samme forfærdelige resultat. Efter-

Erik Lassen, der lige har fundet det korte guldhorn, viser det frem for sin kone, Margrethe Jelsdatter, og sin datter Else. Foto guldhornsspillet 1974.

hånden havde titusinder af mennesker forladt Schackenborg slotspark. Klokken fem om morgenen måtte jeg op og finde blyant og papir, og halv i drømme, halvt i angst, blev Lægæsts drapa til:

Så rapt
som vinden på søen –
lys dag
bliver til
mørkets magtfulde angst.

Så snart
som jægers stærke pil –
salens fest
til frygtens faretunge færd.

Stolte mænd
i dagens skæbnemørke –
storladen skov
i stormens styrt.

Solen sort!

Fuglens angste skrig –
havets frådende skum.

Solen – solen sort!

Mørke tavse skyggeland
på himmelrummets rand –
mands første, stærke tanke
får hjertet til at banke:
De gyldne horn!

Tiden inde –
guld skal skinne
over verdens tinde!

Dag bliver lys –
guldets gyldne glimten
jager mørket.
Verdens fødsel,
tanken ødsel.

Konge og mænd
i fællesskab –

mand og konge
i evig troskab –
konge og folk
i fælles førerskab.

Der blev endda råd til et mindre afslutnings-
drapa også:

Skov falder
jord bliver gold.
Gyldne horn
i landets mægtige muld.

Efter os
mand og kvinde
i ny tids favn.

Efter os
verdens børn
igennem årtusinder.

Griber de
guldets gåde –
finder de
livets nåde:
fælles
folkelig
fællesskab.

Sådan kan det gå, når man er fanget af guld-
hornenes trylleri.

Nu håber vi på tre gode aftner i tørt vejr
den 28., 29. og 30. juni i den pragtfulde
Schackenborg slotspark.

Kommentar til Ulrich Holstein: Sicherungstellung Nord

Lærer H. Skrydstrup, Guderup, skriver ved-
rørende artiklen »*Sicherungstellung Nord*«
af Greve Ulrich Holstein i *Sønderjysk Må-
nedsskrift* februar/marts 1975:

På side 63 nævnes, at Gammelskov-batte-
riets skyts (24 cm) skulle stamme fra kryd-
seren ODIN i Danzig eller fra krydseren
KØLN, der blev ophugget.

Begge skibe fandtes i Den tyske Kejserslige
Marine; dog var ODIN ikke en krydser, men
et kystpanserskib.

ODIN blev bygget i Danzig 1894 med en
bevæbning på 3 stk. 24 cm kanoner. I 1917
blev ODIN tildelt III U-bådsflotille i Wil-
helmshaven som logiskib og armeringen blev
fjernet. Den lette krydser KØLN blev bygget
1909 i Kiel og var armeret med 12 stk. 10,5

cm kanoner. KØLN blev sænket den 28. 8.
1914 ved Helgoland.

En ny let krydser bygget 1916 fik navnet
KØLN; men dens armering bestod af 8 stk.
15,0 kanoner. Denne KØLN blev den 21. 6.
1919 sænket af sin egen besætning i den en-
gelske flådebasis Scapa Flow.

Det fremgår af ovenstående, at Gammel-
skov-batteriet har fået sit skyts fra kystpan-
serskibet ODIN.

Kilder:

Kroschel & Evers: »Die deutsche Flotte 1848–
1945« 1964.

Weyer: »Taschenbuch der Kriegsflotten 1914«
München 1914.

Tidsskr. Marine-Rundschau 1973 s. 255–256.

Husumhus

Ved grundstensnedlæggelsen til det nye Husumhus den 16. 4. 1975 sagde forfatteren Willy-August Linnemann, der talte som Grænseforeningens repræsentant:

Mine damer og herrer!

Ethvert folks kultur, altså også den danske kultur, har ydre, har synlige og usynlige kendetegn. Til de usynlige hører således folkets indstilling til livet, til døden, til fødslen, til tilværelsen i det hele taget. Til de synlige kendetegn hører blandt andet den medmenneskelige indstilling, den sociale indstilling, den uddannelsesmæssige indstilling men også kunsten, billedkunsten, litteraturen, musikken og arkitekturen.

En bygning er en brugsgenstand, og denne bygning, der skal rejses her, skal jo bruges, helst daglig, og helst så meget som muligt, men den skal samtidig være et symbol på dem og for dem, der har rejst bygningen, for dets folks mentalitet, dets mod, dets fremtidshåb og i det hele taget dets glæde ved tilværelsen.

De, der rejser denne bygning, lad mig nævne først og fremmest den danske stat, og den danske stat, tør jeg påstå, følger alt, hvad der sker i Sydslesvig med opmærksomhed, men ikke blot med opmærksomhed, men også med gavmildhed. Og noget lignende vil jeg sige om Grænseforeningen, at Grænseforeningen følger alt, hvad der sker i Sydslesvig, både med opmærksomhed og med gavmildhed.

De, der skal bruge bygningen, er Sydslesvigsk Forening, og lad os håbe, de vil benytte den fuldt ud.

Til slut oplæste Willy-August Linnemann grundstensdokumentet, der er underskrevet af landsretssagfører Knud Frederiksen, civilingeniør Thorkil Claudi Westh, formanden for Sydslesvigsk Forening, skoleleder Ernst Meyer og af forfatteren af teksten Willy-August Linnemann (den sidste på dokumentets bagside).

På Dronning Margrethe 2. fødselsdag nedlagdes grundstenen til det nye "Husumhus" i Husum på den slesvigiske vestkyst.

Dette hus skal være et samlingssted for danske slesvigere og nationale frisere og en højborg for dansk kultur i Nordfrisland.

Den danske stat og det danske folk gennem Grænseforeningen rejste huset. Arkitekterne Karsten Rønnow, København, og Paul Heinrich, Flensborg, byggede huset. Sydslesvigsk Forening var byggherre.

Den første sten blev nedlagt af repræsentanten for den danske stat, civilingeniør Thorkil Claudi Westh.

Den anden sten blev nedlagt af Grænseforeningens repræsentant, landsretssagfører Knud Frederiksen.

Den tredje sten blev nedlagt af formanden for Sydslesvigsk Forening, skoleleder Ernst Meyer.

Måtte det nye "Husumhus" blive fortiden til ihukommelse, nutiden til glæde og fremtiden til gavn; dette ønskede vi, der var til stede hin onsdag den 16. april 1975.

Knud Frederiksen

Thorkil Claudi Westh

Ernst Meyer

Sagt og skrevet

Der Nordschleswiger kommenterede redaktør Aksel Lassens artikel »Spærreklausulen, der ikke findes«, som stod i Sønderjysk Månedsskrift 4/5.

I en leder den 5. 4. 1975, »Sperrklausel-Streit« stod blandt andet:

Das von »Berlingske«-Redakteur Aksel Lassen in »Sønderjysk Månedsskrift« verbreitete Märchen, es gebe gar keine Sperrklausel gegen die deutsche Minderheit, ist leider auch kein Beitrag zu einer sachlichen Diskussion über die parlamentarische Vertretung der deutschen Minderheit.

Redaktør Aksel Lassen svarede den 11. 4.:

Leserbrief

Seien Sie so freundlich und räumen Sie der nachfolgenden Betrachtung etwas Platz ein. Die Veranlassung meines Schreibens ist die Tatsache, daß »Der Nordschleswiger« am Sonnabend, dem 5. April einen Artikel von mir über die sogenannte Sperrklausel in dem dänischen Wahlgesetz mit den Worten abtat: »Das von Aksel Lassen in Sønderjysk Månedsskrift verbreitete Märchen«, – und das ohne jede weitere Begründung.

Man muß versuchen, die jeweilige Ausdrucksform des anderen zu verstehen, wenn bei einem Gedankenaustausch etwas herauskommen soll. Ich bin daher der Auffassung entgegengetreten, die manchmal auch auf dänischer Seite zum Ausdruck kam, daß die 2 %-Klausel in dem dänischen Wahlgesetz – entsprechend ca. 60.000 Stimmen – die Ursache dafür ist, daß seit 1964 kein Repräsentant der »Schleswigschen Partei« ins Folketing gewählt ist. – 11.000–13.000 Stimmen hätten der »Schleswigschen Partei« ein sogenanntes Kreismandat in dem Gebiet des jetzigen Großamts Nordschleswig verschafft,

während ein Folketingsmandat andere Parteien durchschnittlich 14.500 – über 17.000 Stimmen kostete, steigend je nach der Anzahl der Wähler.

Ich habe mich auch dagegen gewendet, daß die »Schleswigsche Partei« ein moralisches Recht dazu haben sollte, eines von den Mandaten zu haben, nachdem der volle Preis an Stimmen für den Rest bezahlt ist, die nach der Methode des größten Bruchs verteilt werden. Man hat niemals erwogen, daß irgend eine Partei überhaupt in Betracht kommen sollte, ohne mindestens die nötige Stimmenzahl zu haben für ein Kreismandat, also in Nordschleswig eine Zahl von 11.000–13.000 Stimmen. Sollte man für die »Schleswigsche Partei« eine Ausnahme machen, hätte das bedeutet, daß diese Partei bei der Mandatverteilung in Betracht kommen könnte, wenn sie nur 6.000–7.000 Stimmen hätte, also nicht einmal die Hälfte von dem, was ein Mandat einer anderen Partei kostet.

Es ist meine Auffassung, daß das sowohl von Deutschen als auch von Dänen als unangemessen empfunden werden würde. Das ist das Hindernis, das man auf seiten der deutschen Minderheit die »Sperrklausel« nennt, während es auf dänischer Seite als eine natürliche Regel angesehen wird, um die Verteilung der Stimmen im Folketing in Übereinstimmung zu bringen mit der Stimmenzahl aller Parteien.

Ich möchte noch hinzufügen, daß ein Mandat im Landtag in Kiel ungefähr ebenso viel kostet wie ein Mandat im Folketing, aber daß die »Schleswigsche Partei« – ohne Zusammenarbeit mit den Centrums-Demokraten – bei der Wahl im Januar für 11.041 Stimmen ein Mandat bekommen hätte, während der »Südschleswigsche Wählerverband«

unter allen Umständen 20.000 Stimmen aufbringen muß, um nach der April-Wahl im Landtag repräsentiert zu sein.

Mit Dank für den Abdruck!

Aksel Lassen,
Redakteur
»Berlingske Tidende«

*

Tatsache ist – und das muß doch auch bald Aksel Lassen mal zur Kenntnis nehmen –, daß die deutsche Minderheit im Gegensatz zur dänischen Minderheit nicht von der Sperrklausel im Wahlgesetz befreit ist. Die Anwendung der Sperrklausel auf eine nationale Minderheit ist – Folketing 1954 – undemokratisch; deshalb unsere Forderung, diese Sperrklausel nun auch für die deutsche Minderheit aufzuheben. – Nicht mehr – und auch nicht weniger!

Die Redaktion

Den 18. 4. 1975 skrev Der Nordschleswiger:

DIE ERSATZLÖSUNG ...

Die jetzige parlamentarische Vertretung der deutschen Minderheit im Folketing bleibt für Jes Schmidt – übrigens ebenso für Erhard Jakobsen – ein Provisorium. Der Sprung nach Christiansborg durch eine wahltechnische Zusammenarbeit mit den Zentrum-Demokraten ist und bleibt eine Vernunftfehle, weil die deutsche Minderheit weiterhin die eigene, direkte Vertretung anstrebt, die 1964 durch die Sperrklausel-Bestimmungen des dänischen Wahlgesetzes verloren ging. Wenn heute in manchen Leserbrief-Beiträgen darauf hingewiesen wird, daß der Rückgang der Stimmzahl mit der einen oder anderen Person zusammenhängt, so ist dies objektiv falsch, denn die Stimmzahlen sind erst zurückgegangen, nachdem die Schleswigsche Partei erstmalig an der Sperrklausel gescheitert war.

*

Die direkte, eigene Vertretung ist jedoch unverändert das Ziel der deutschen Nordschles-

wiger. Wie es heute noch zu erreichen ist, bleibt natürlich ungewiß, weil die dänischen Parteien, die 1954 die Anwendung der Sperrklausel auf die dänische Minderheit in Südschleswig als undemokratisch bezeichneten, nicht bereit sind, im eigenen Lande nachzuvollziehen, was von Schleswig-Holstein gefordert wurde, aber wer glaubt, daß die Sperrklausel-Frage und die Frage der eigenen parlamentarischen Vertretung in Kopenhagen schon vom Tisch ist, der unterliegt einem Irrtum. Voraussetzung dafür, daß die Schleswigsche Partei aber überhaupt selbstständig mit Chancen an einer Folketingswahl teilnehmen kann, ist und bleibt zunächst, daß die Sperrklausel des dänischen Wahlgesetzes mit ihren drei Bestimmungen für die deutsche Minderheit fällt. Jeder weiß selbstverständlich, daß die Schleswigsche Partei heute kein Kreismandat in Nordschleswig gewinnen kann; deshalb müssen andere Wege gefunden werden. Der Vorschlag der Minderheit, z. B. das billigste Mandat als Kriterium zu nehmen, wäre eine von vielen Möglichkeiten, die bei einer Wahlgesetzänderung ernsthaft diskutiert werden müssen.

*

Die dänische Minderheit hat im schleswig-holsteinischen Landtag ihr Mandat behauptet – dank der Befreiung von der Sperrklausel. Auch wenn dieses Mandat am berühmten Faden hing und zahlreiche Kommentatoren bereits von einer letzten Frist sprechen, ist auch nach den Äußerungen von Ernst Meyer (siehe nebenstehendes Gespräch) nicht anzunehmen, daß die dänische Minderheit vor 1979 bereit ist, sich mit der deutschen Minderheit an einen Tisch zu setzen, um über die künftige parlamentarische Vertretung beider Minderheiten zu sprechen. Das Wort von der Ersatzlösung fiel schließlich erst, als das SSW-Mandat schon verloren schien. Die deutsche Minderheit wird das Problem ihrer parlamentarischen Vertretung – vorläufig – selbst lösen müssen: in Kopenhagen, aber nicht zuletzt auch in Nordschleswig.

Boganmeldelser

AVENTOFT - UDEN SUPERMARKEDER

Andreas Møller: Både og bådfolk i marsken. Fiskeri- og søfartsmuseet i Esbjerg 1973. Indbundet 39,50 kr.

I denne regnvinter har man på egnen omkring Aventoft kunnet få en fornemmelse af, hvordan der må have set ud på disse strøg, inden den store afvanding afsluttedes i 1932, og landskabet forandrede karakter. Naturligvis kun en fornemmelse – for man har kunnet komme frem ad vejene mellem de oversvømmede marker. Det kunne man ikke dengang; da måtte man sejle eller løbe på skøjter.

Ældre folk på gårdene ude i kogene både på den danske og den tyske side kan fortælle spændende om barndommens sejlads ind til Møgeltønder eller til aftengilde hos naboen, der havde hængt lygten udenfor gården, så gæsterne havde noget at styre efter, og de kan fortælle om herlige skøjteture over milelange isflader helt ned til Nibøl.

Fiskeri- og søfartsmuseet i Esbjerg er begyndt at udsende bøger om det område, museet særlig interesserer sig for. Det er nogle meget smukke bøger, saglige og samtidig letskrevne. De må have stor interesse for dette tidsskrifts læsere.

Bogen, som her skal omtales, rummer et væld af oplysninger om hverdagsliv i marsken. Den indledes med et citat af Emil Nolde:

»Da vi omkring 1912 havde købt Utenwarf, vidste vi ikke, at hele egnen om vinteren stod under vand, ja sågar kunne være oversvømmet om sommeren ... Det var herligt, når der milevidt omkring os kun var

vand at se, når om dagen den høje himmel spejlede sig deri – eller om natten månen med sin kolde glans forvandlede det til et sølv-eventyrland. Vi kune også lide, når vejen fra Gammeldige til os var afmærket med ris, og vor hest, så høje dens ben var, måtte trække vognen gennem vandet ... Fritz, vor brunrøde hest med sin gule manke, var en vandhest. Den gik uforfærdet gennem vandet, når det i en halv eller hel meters dybde overskyllede vejen. Under høstens storme red jeg ofte på den gennem vandet til Gammeldige for at hente post«.

Bogen bygger nu ikke ellers på kunstneres oplevelser, men på oplysninger indsamlet hos de gamle på egnen. Man har samlet konkrete oplysninger om, hvordan bådene var byggede, hvad man fiskede, og hvordan man tilberedte de fisk, man brugte i husholdningen hjemme.

Det er på høje tid, indsamlingen af disse oplysninger er sket, for adskillige af fortællerne er over 90 år gamle, men et langt livs arbejde på åerne og i sivskovene har givet dem fortrolighed med selv de mindste enkeltheder.

Indberetningerne er især fra Rudbøl – Rosenkrans – Fiskerhusene – Nykirke og Aventoft. Der er til beskrivelserne knyttet et væld af fotografier og tegninger, så man får grundig oplysning om engangsbåde, togangsbåde, fiskerbåde og skyttebåde og om alle de redskaber, der blev anvendt.

De fisk, der spillede den store rolle for eksistensen var: Ål, gedder, aborrer, niøjne, skaller, suder og brasen. Mellem opskrifterne er også en på den berømte »ålepot«, som jeg aldrig har smagt. Ved lejlighed vil jeg prøve opskriften.

Der er også et stort kapitel om høbjergningen i Gudskog med beskrivelse af de både og hjulbøre, man benyttede her.

Museet ved Esbjerg fortjener megen ros for denne bog. Den må finde vid udbredelse, for mange mennesker har jo efterhånden »opdaget« marskegnene og vil gerne vide besked om levetilstandene herude. Og de får i denne bog megen saglig oplysning i en overordentlig fængslende form.

Richard Andersen

ÅRBØGER I ÉNTAL

Sønderjyske Årbøger 1974. (Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland ved Dorrit Andersen, Knud Fanø og G. Japsen).

Sønderjyske Årbøger har beholdt det gamle navn i flertalsform, skønt udgivelsen nu af rationelle grunde indskrænker sig til én bog om året. Medlemmerne fik deres del af rationaliseringsgevinsten i form af et indbundet og mere handy eksemplar.

1974-udgaven tager et stofområde op, som i almindelighed har måttet vente længe. Det er arbejderbevægelsens historie. Og denne historie har i Sønderjylland den særlige problematik, at Socialdemokratiet skulle prøve at balancere mellem dansk og tysk, sætte klassekampen og Internationale over det nationale. Verdenskrigen 1914–18 havde jo været en sørgelig opvisning i, at også proletariatet i marxistisk forstand viste sig rede til at myrde proletariatet på den anden side af bakken.

Dilemmaet trådte særligt frem i afstemningstiden. Det er logisk, men man har bare ikke mange kilder til at belyse det. Dorrit Andersen har dog fundet en væsentlig, nemlig brevvekslingen mellem den dansksindede Haderslev-socialdemokrat, senere landstingsmand Jørgen Møller, og partiledelsen i København ved sekretæren, A. Alsing Andersen, 9. aprils forsvarsminister.

Til det politiske føjer årbogen en litterær pendant, nemlig H. E. Sørensens fyldige biografi af Anna Mosegaard fra Haderslev, der præsenteres som arbejderdigter. Hun var født i Nordhausen i Harzen, hvor hun blev gift med den sønderjyske naver og tobaksspinder Johann Mosegaard. De flyttede senere til Haderslev og virkede her en årrække som pedelpar. Anna Mosegaard har skrevet skuespil og fortællinger, også eventyrspil for børn. Disse efterladte ting er ikke kendt af mange, og man kunne derfor have ønsket sig nogle karakteristiske tekstprøver. Sørensen har i forfatterskabet fundet udtryk for social indignation, som han subjektivt savner en revolutionær udløsning for, velsagtens fordi Anna Mosegaard angiveligt var »bundet af det borgerlige, kapitalistiske samfunds normer og idealer«.

Resten af bidragene spænder vidt både kronologisk og indholdsmæssigt. Det er spændende at læse Helmuth Schledermanns detektivistiske spekulationer over en enkelt af de mange gåder omkring Danevirke, nemlig hvordan man overhovedet har fået lastede handelsskibe igennem fra Nordsøen til Hedeby ved Slien. Var der kanalsystemer,

eller var skibene indrettet som amfibiefartøjer, så de kunne trækkes på ruller over landværts strækninger? Svaret foreligger ikke, men læseren får lov til at gætte med.

Hvis man er kyndig i salmehistorie, sættes skarpsindigheden ligeledes på prøve ved læsningen af Jørn Jørgensens afhandling om Varnæssalmebogen 1717. Det er bl.a. spørgsmålet om, hvorledes denne salmebog af Ægidius skal placeres teologisk, idet Vald. Ammundsen og H. Hejselbjerg Paulsen citeres for forskellige opfattelser, mens forfatteren har sin egen. Det må imidlertid også være tilladt at gøre sproglige iagttagelser. Under rubrikken »Om Sjælens Trøst og Husvalelse« gengives følgende salmevers af Ægidius:

Jeg er udi JESU glad/
Skriften giver mig det raad/
At i denne jammerdal
Jeg i GUD mig glæde skal.

Her er en tydelig sønderjysk dialektal påvirkning at spore i de to sidste rim, idet

»dal« på sønderjysk udtales med kort a og derfor rimer korrekt på »skal«. Også ordparret glad – raad giver rim på dialekt (glaj-raj), men her er nok snarere tale om et såkaldt øjerim. Ægidius, hvis danske navn var Gjødesen, stammede fra Bylderup og var i al sin embedstid præst i Varnæs.

Der ligger ingen vurdering i, at de resterende artikler omtales summarisk, men et sammendrag af dem kan ikke med rimelighed foretages. H. K. Kristensen skriver om Vesterland-Før og Amrums tilhørsforhold, J. P. la Cour Dragsbo gennemgår og illustrerer emnet: Byggeri og bygmestre i Åbenrå 1840–1914, ligesom Morten Bredsdorff veloplagt fortsætter sine erindringer fra Tønder Statsseminarium 1937–1943. Til slut fremlægger Jørgen Elklit et stort undersøgelsesmateriale vedrørende nationalt tilhørsforhold og holdninger til EF. Endelig bør det fremhæves, at årbogen prisværdigt tager sig af alle relevante boganmeldelser. Også dette arbejde understreger, at den ønsker at være i takt med tiden.

Eskild Bram

ÅBENRÅ BYS HISTORIE - FRA MIDDELALDER TIL NUTID

Åbenrå Bys Historie III. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland. 1974. Indb. 45,- kr. (efalin) eller 60,- kr. (skind). Bind I–III i kassette 120,- kr. (efalin) eller 170,- kr. (skind). I kommission hos Danske Boghandleres Kommissionsanstalt.

Historisk Samfund for Sønderjylland har udsendt det tredje og afsluttende bind af Åbenrå bys historie. Det indeholder, til stor nytte også for slægtshistorisk interesserede læsere, et register for hele værket. Ved at konferere det med registret til »Borgerskabet i Åbenrå

1686–1887« vil det være muligt at skaffe sig nye oplysninger om de i byhistorien omtalte personer. Det ville for øvrigt ikke være af vejen, om enhver borger, der holder af sin by, havde dens historie stående på sin boghylde for derved at blive fortrolig med byens

historiske fortid.

Som for alle sønderjyske købstæder gælder det også for Åbenrå, at den og dens borgere gennem tiderne har været berørt af de store historiske begivenheder. Det har også præget de fem forfatteres fremstilling, men ikke desto mindre kan det tilrådes læsere at have Troels Finks fortrinlige »Rids af Sønderjyllands Historie« ved hånden for yderligere at have mulighed for at se de lokale begivenheder i en større sammenhæng.

*

Det vil her ikke være muligt at komme nærmere ind på det væld af oplysninger, de tre bind bringer om enkeltpersoner, om byens styre, retsvæsen, sociale forhold m.m. Det samme gælder en omtale af de politiske og folkelige omstændigheder, som gjorde sig gældende i de århundreder, Åbenrå stod udenfor den danske kongemagt. H. V. Gregersen, der har behandlet de middelalderlige forhold i byen, fastslår, at byens navn og eksistens første gang nævnes 1257, da munke- ne i Løgum skulle erlægge told for udførelse af deres varer ad søvejen. Flere træk af byens tidligste historie antydes i byens vedtægter, den såkaldte »Skraa«, der opbevares på Det sønderjyske Landsarkiv. De blev 1335 udstedt på Sønderborg slot af den unge hertug Valdemar. Gregersen vil mene, de indeholder visse ord, som må være taget fra tidligere vedtægter, udstedt af Valdemar Sejr uden hensyn til, at hertugen dette år endnu stod under grev Gerhards, den »kullede greve«s formynderskab.

Både i middelalderen og senere har Åbenrå lidt overlast af krige og har været genstand for store ødelæggelser, ligesom den har lidt under omsiggribende brande. Selv om Åbenrå, eller som den vel dengang hed: Opnør, kun var en lille Strandkøbing, havde den allerede i 1300-tallet søværts forbindelse med Skanør og Falsterbo. Men helt til 1600-tallet var der endnu ikke tale om en betydelig sej-

lads fra byen, men der befordredes dog østers fra Højer og muslinger fra Åbenrå fjord til nogle østersøhavne, og 1692 sejlede skipper Hinrich Frellsen en ladning flæsk, ærter og gryn til Holland. Det var begyndelsen til udvekslingen af en betydelig fjernhandel, som gjorde byens navn kendt over hele kloden. 1744 var 133 skibe hjemmehørende i Åbenrå, og man begyndte at omtale skibsfarten som »byens sjæl«, også fordi et ret omfattende skibsbyggeri havde sat sit præg på byen. Indbyggertallet var nu ca. 2000, en betydelig fremgang fra 1660, da det kun skal have været på 600.

*

Indenfor tiden 1523–1660 oplevede Åbenrå en ond tid, skriver Peter Kr. Iversen, der har skildret de dramatiske begivenheder i denne epoke. 1523 var dens borgere tro imod Christian 2., som de havde været det mod Christian 1., da han fejdede med en holstensk greve. Senere led byen hårdt under kejserkrigen og under svenskekrigen. Samme år, som det meste af byen gik op i luer, 1660, blev borgmester Claus Eschmark myrdet, og hans svigerforældre, amtskriver Kalundt og hustru sigtet for at have anstiftet drabet og dømt til døden. De tilstod under tortur, og Iversen vil ikke udelukke muligheden af, at der foreligger et justitsmord. Kalundt blev hængt på Galgebakken, hans hustru, der var bispedatter fra Slesvig, blev af »sær nåde« halshugget foran kirken. Det har sikkert ikke været den sidste hængning, der fandt sted på Galgebakken, men efter 1721 flyttedes retterstedet til Hovslund mark, og dødsdommen blev eksekveret ved halshugning. En ond tid, men også en hård tid.

Det stod i det hele taget ikke så godt til med moralen, renæssancens livslyst og lystighed var endnu herskende og gav sig udslag i drikfældighed, uærlighed, usædelighed og drab. Det tordnede den nidkære provst Hübschmann imod fra St. Nicolais prædike-

stol. Han skrev også i kirkebogen om enkelte udskjelser i al denne fordærvlighed, men der må vel også have været gode mennesker i Åbenrå dengang, for ikke at sige dygtige og initiativrige folk. Både Iversen og Gregersen gør opmærksom på, at skipperslægten Frellsen gennem lange tider spillede en betydelig rolle i byens råd. Den har dog tilsyneladende ikke kunnet sige sig fri for datidens klikevæsen, som et udbredt svogerskab eller »Vetternwirtschaft« befordrede under hele det gottorpske styre.

*

H. V. Gregersen, der behandler tiden fra 1666 til 1720, skildrer hvorledes tiden var præget af rigdom, men også af stor fattigdom og arbejdsløshed. På denne baggrund herskede der i nogle huse et udpræget vellevned, så her-tugen måtte påbyde, at der overholdtes mådehold i klædedragt og at man undlod overdådighed ved festlige lejligheder. En tid uddeltes der ugentlig 700 portioner af en Rumfordsuppe, kogt på kartofler, byggryn og ærter, tilsat kød eller sild. Disse tilstande har dog nok ikke været årsagen til, at byens regnskaber 1721 ved det gottorpske regimes ophør var i en håbløs uorden. Men her er altså opskriften på denne fattigdoms suppe og dermed en oplysning om tidens sociale nød.

Tiden fra 1721 til 1814 er blevet indgående behandlet af H. H. Worsøe. Det er blevet et interessant billede af det daværende bysamfunds dagligliv, men også af forholdene, som opstod af den krigstilstand, den danske forfejlede Europapolitik efter 1801 førte til. Det kom navnlig til at gå ud over København, men dens følger mærkedes også i Åbenrå. Da krigstilstanden mod England genoptages fra 1807 til 1814, viste borgerne i Åbenrå deres patriotiske sindelag ved at indsamle til en kanonbåd, der blev bygget på et åbenråsk skibsværft, medens matroser og kaptajner gjorde tjeneste på kaperbåde. Et

stærkt indtryk gjorde det, da tre russiske kosakregimenter den 7. januar passerede byen, der blev belagt med indkvarteringer.

Så fulgte freden i Kiel med tabet af Norge og dermed begyndelsen til helstatens fald. De følgende år indtil 1848 og selve treårskrigen er behandlet af H. V. Gregersen. Byen havde i disse år et landligt udseende, idet borgerne holdt både køer og svin, og gaderne henlå i en miserabel tilstand. Det var først i trediveerne, der kunne tales om økonomisk fremgang. Indbyggertallet, der 1825 var 3788, var ti år senere kun steget med 295. Der blev nu fremgang i skibsbyggeriet og skibsfarten til gavn for håndværk og handel. Samtidig skabte de nationale forhold med forfatningsspørgsmål uro, men dermed også den udførligt omtalte nationale vækkelse.

Af særlige begivenheder i tiden mellem de to krige nævner Gregersen indlemmelsen af Slotsgade 1860, endvidere den store betydning for skibsfarten, udvidelsen af fragtfarten fik. 1863 var Åbenrå blevet Slesvigs største skibsfartsby. Hvad de nationale forhold angår, havde der ved det sidste stændervalg i byen været flertal på 45, men umiddelbart efter krigen stemte et stort flertal for indførelse af tysk skolesprog. Ved valget til den nordtyske forbundsdag 1867 blev resultatet imidlertid igen et dansk flertal, det samme som ved stændervalget.

*

I årene mellem 1864 og 1920 blev Åbenrå med tiden midtpunktet for nationalitetskampen og 17. november 1918 i denne egenskab stedet, hvorfra budskabet om, at nordslesvingerne nu selv ville få lejlighed til at bestemme deres nationale tilhørsforhold, blev forkyndt. Dette afsnit har H. H. Worsøe skrevet og fulgt det forud givne mønster med at op-ridse alt vedrørende befolkningens udvikling og forholdene i kirke og skole, herunder omtalen af fremtrædende personligheder. Han omtaler vanskelighederne i overgangstiden

1864 på det administrative område og tilpasningen til de nye forhold, som egentlig først blev overvundet ved århundredskiftet. Den ydre stagnation blev først brudt i halvfemserne, til trods for, at man i firserne havde oplevet en glansperiode for skibsfarten, indtil den blev standset, da sejlskibenes tid var forbi. Der blev ikke lyttet til skibsreder Michael Jebsens råd om i tide at gå over til bygning af jernskibe. Nu var det Flensborg, som tog teten.

Indenfor tidsrummet falder også Köllerpolitikken med dens udvisninger, den danske sprogkamp og kampen om jorden, tilsidst verdenskrigen, som kostede 247 mennesker fra Åbenrå livet. Med krigens afslutning fulgte revolutionen, hvis forløb nærmest blev glemt for tanken om den vordende indlemelse i Danmark. En følge af den før nævnte stagnation var for øvrigt tilbagegang i indbyggertallet, der blev noget påvirket ved bortflytningen til Haderslev af en bataillon af infanteriregiment 84, som havde været garnisoneret i byen fra 1867 til 1888. Først efter 1920 begyndte indbyggertallet at stige og var 1921 steget til 7961. En anden begivenhed fik sin særlige betydning, da Kolstrup 1890 blev indlemmet i byen. På den tid talte 90 pct. af byens borgere dansk, mest det særprægede »affenroske« bymål. Men indtil 1912 og videre frem til folkeafstemningen 1920 var der tysk flertal i byrådet.

De to følgende afsnit repræsenterer et stykke samtidshistorie. Gottlieb Japsen har behandlet de 20 år mellem de to verdenskrige og skriver udførligt om de kommunale, kulturelle og politiske forhold. Straks efter 1920 kunne der herske et spændt forhold mellem de to nationaliteter i bysamfundet, som dog bedredes de følgende år. Nu var socialdemokratiet også blevet repræsenteret i byrådet, men selv om der i nogle år af visse medlemmer blev talt tysk ved byrådets møder, foregik forhandlingerne dog nogenlunde gnidningsløse. Indtil 1940, skriver Japsen, havde Åbenrå udviklet sig til en dansk by

med et isoleret tysk mindretal. Det var navnlig den tyske ungdom, som nu blev grebet af de nationalsocialistiske strømninger syd fra. Den ældre generation var mere tilbageholdende, om end de fleste gjorde Hitler-dyrkelsen med i forventning om en grænserevision.

Byhistoriens sidste kapitel om de fem år under den tyske besættelse virker måske som et redaktionelt appendiks, men er af stor interesse, fordi der her for mange gives lejlighed til at genopleve disse års tildragelser. Det er skrevet af Johan Hvidtfeldt på grundlag af et stort kildemateriale og personlige iagttagelser i forbindelse med hans specielle viden om den storpolitiske baggrund. Han har ført begivenhederne ajour til et helhedsbillede, der viser, hvorledes bl.a. Åbenrå under besættelsen blev midtpunktet for den tyske folkegruppe og dens propaganda for at komme »heim ins Reich«, senere dog noget mere afdæmpet om tilslutningen til et Storgermanien.

Overfor disse bestræbelser stiller Hvidtfeldt dansk sammenhold og modstandsbevægelse, som havde deporteringer til tyske koncentrationslejre til følge. Der blev foretaget en række arrestationer af danske personer, og på Gestapos kontor førtes lister over anvendelige gidselofre. Sådan var det indtil Hitler-tysklands sammenbrud og den følgende befrielse. Den internering af tyske mindretalsmedlemmer som fulgte, vil i dag blive bedømt som alt for omfattende.

Med tredje bind er Åbenrå bys historie indtil 1945 afsluttet. En fortsættelse må være opgaven for en senere tids historikere. Men det foreliggende værk giver lejlighed til at stifte bekendtskab med den fortid, som formede byen og dens udvikling. Blot et enkelt træk: da Christian den Første for over 300 år siden i Åbenrå dømte om borgernes græsningsret, kom den til at omfatte det areal, som i dag hører med til byen.

Morten Kamphövener

Grænselands-dagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

1. *marts*: En af initiativtagerne til samarbejdet mellem Socialdemokratiet i Husum og Tønder, Klaus Goldgräbe, nedlægger sit hverv, fordi han føler sig svigtet af partiledelserne i Husum, Kiel og Bonn.

3. *marts*: Hamborgs økonomisenator Helmut Kern opfordrer landet Slesvig-Holsten til på de fire tyske kystlandes vegne at tage initiativet til bygning af en bro mellem Femern og Lolland.

I de sidste fire år har landet Slesvig-Holsten modtaget i alt 99,6 mill. DM i såkaldte »zonerand-tilskud« fra forbundsministeriet for indre tyske anliggender.

4. *marts*: I Kiellanddagen opfordrer ministerpræsident dr. Gerhard Stoltenberg forbundsregeringen til ikke at svigte Nordslesvigs tyske mindretal i udførelsen af sine opgaver. Han understregede desuden den historisk baserede opgave, som det nordligste forbundsland varetager som led i en føderalistisk stat og som bro til Skandinavien, herunder især til Danmark.

Landdagsmand Karl Otto Meyer fastslår, at Sydslesvig ikke har fået den lovede prioritet, og at tilskuddet til det danske arbejde og til regional udvikling ikke er blevet øget.

Dr. Stoltenberg udtaler, at for landsregeringen er Slesvig-Holsten en enhed, og man ser ikke nogen grænse ved Ejderen.

5. *marts*: Forvaltningsdomstolen i Slesvig siger i en kendelse, at man finder det rimeligt, at SSV får i alt fire valgudsendinger i NDR.

6. *marts*: På Sydslesvigsk Forenings generalforsamling i det gamle Husum amt oplyser formanden, Karl Christiansen, at der i amtet i det forløbne år blev afholdt i alt 204 arrangementer, som besøgte af 10.204 deltagere, hvilket er en stigning på knap 500. Medlemstallet er 1153 eller 8 færre end sidste år.

Landdagsmand Karl Otto Meyer advarede ved et ekstraordinært landsmøde i Sydslesvigsk Vælgerforening imod faren for en slags grænse ved Kruså, ved at Nord- og Sydslesvig erhvervsmæssigt udvikler sig forskelligt.

8. *marts*: Sydslesvigsk Vælgerforenings kommunalpolitiske udvalg nedsætter et særligt lærlingeudvalg, som skal tage stilling til lærlingeproblematikken i almindelighed og en forbedret lærlingeuddannelse i særdeleshed samt udarbejde forslag til imødegåelse af ungdomsarbejdsløsheden.

10. *marts*: Husum og andre byer i Sydslesvig skal nu lære af Tønder, hvordan man bedst bevarer gamle huse og bygningsværker. Det socialdemokratiske parti i Husum vil udarbejde et forslag for hele Sydslesvig.

Trods generelle vanskeligheder i forbundsrepublikken har erhvervslivet i Slesvig-Holsten klaret sig bedre, oplyste økonomiminister dr. Jürgen Westphal i landdagen i Kiel. Antallet af beskæftigede i Slesvig-Holsten er uændret; i forbundsrepublikken er det faldet med 2,5 pct. Mens industriomsætningen i hele Vesttyskland kun steg med 14 pct., er stigningen i Slesvig-Holsten 19 pct. Produktionen er steget med 6 pct., mens den i det øvrige forbundsområde har været let vigende.

13. *marts*: Tønning ungdomsforening beslutter, at man kun vil optage tysktalende medlemmer, dersom de kommer fra dansksindede familier. Talmæssigt er der fremgang for det sydslesvigske spejderarbejde, oplyser spejderchef Dirch Jørgensen. Det samlede tal er i år på 278 mod 245 i fjor.

Flensborg ungdomsforening genoptager nu arbejdet efter to års pause.

19. *marts*: En række distrikter under Sydslesvigsk Forening i Slesvig by reduceres til kun fire distrikter, og skoleinspektør Jørgen Hentschel vælges til formand for den fælles bestyrelse.

20. *marts*: På Sydslesvigsk Forenings styrelsesmøde i Læk oplyses, at medlemstallet for første gang siden 1948 har udvist en stigning fra 21.188 i fjor til 21.420 i år. Den største fremgang er opnået i Flensborg, hvor der er nytegnet 811 medlemmer.

Flensborg Industri- og Handelskammer afviser en dansk protest. Danmark siger, at en øget støttepræference til Flensborg by på 25 pct. gennem forbunds- og landsmidler er i modstrid med EF-bestemmelserne og forbedrer byens konkurrenceevne over for kommuner nord for grænsen.

21. *marts*: Både Tønning byråd og lands- trafikminister Rudolf Titzck protesterer imod de tyske forbundsbaners beslutning om at nedlægge banestrækningen Husum–St. Peter.

Dansk Erhvervsforening for Sydslesvig beslutter at oprette et ungdomslegat til støtte for unge under uddannelse.

50.000 kubikmeter jord, ler og sand fra sukkerfabrikken i Slesvig truer langsomt med at fylde Slien og skaber samtidig et alvorligt forureningsproblem.

22. *marts*: Med anerkendelsen af Bredsted, Kappel og Tønning er i alt 31 byer i Slesvig-Holsten i henhold til den nye regionalplan ophøjet til centerbyer.

Under titlen »Fra konfrontation til kooperation – Bonn-København mindretalserklæringerne og grænselandets fremtid« holdes på akademiet Sankelmark et stævne for at mindes 20-året for Bonn-København-erklæringerne. Blandt talerne var professor, dr. Alexander Scharff, Kiel, fhv. minister dr. Hartwig Schlegelberger, professor Lorenz Rerup, Roskilde, og professor H. P. Clausen, Århus.

Nationale mindretal bør formidle forståelsen mellem folkeslagene, erklærer minister Ernst Engelbrecht-Greve under en reception på akademi Sankelmark i anledning af 20-året for København-Bonn-erklæringerne.

24. *marts*: Ministerpræsident dr. Gerhard Stoltenberg erklærer sig tilfreds med, at CSU-formanden Franz Josef Strauss vil deltage i valgkampen i Slesvig-Holsten.

Flensborg Avis betegner Franz Josef Strauss' besøg i Sydslesvig som en fornærmelse mod landsdelens befolkning.

25. *marts*: SSV's krav om industriel udbygning i Flensborg imødekommes af landsregeringen i Kiel med et investeringstilskud på 1.425.000 DM til udbygning af industriområdet Flensborg vest.

26. *marts*: Under det konstituerende møde i det af Kiellanddagen nedsatte udvalg vedrørende spørgsmål angående det tyske mindretal i Nordslesvig, udtaler landdagspræsident dr. Helmut Lemke sin tilfredshed med den afspænding, der har fundet sted i forholdet til mindretallene. Det frikender dog hverken forbundsrepublikken eller landet Slesvig-Holsten for at vedkende sig sit ansvar overfor det tyske mindretal i Nordslesvig.

28. *marts*: Under en symbolsk forsoningsakt på Ejderdæmningen mellem Ejdersted og Ditmarsken erklærer repræsentanter for de to områder den århundredgamle fejde mellem de to landsdele for endeligt afsluttet.

1. *marts*: Sønderjyllands amtsråd besøger danske institutioner i Sydslesvig, herunder de nye danske pensionistboliger i Slesvig.

3. *marts*: Det nye sygehus i Haderslev tages i brug.

Folketingsmand Jes Schmidt ønsker helt at hellige sig folketingsarbejdet og fritages derfor som ansvarshavende redaktør for Der Nordschleswiger. Redaktør Sigfried Matlok bliver herefter ansvarshavende.

Gårdejer Hans Heinrich Johannsen genvælges for en treårsperiode som formand for Landwirtschaftlicher Hauptverein, som efter vedtægtsændringer også bliver medlem af Fælleslandboforeningen for Nordslesvig.

4. *marts*: På Landeværnets generalforsamling oplyses, at der arbejdes med en meget stram likviditet. Der er kun bevilget 73 lån på gennemsnitlig 21.780 kr., men der er sagt nej til en del ansøgere.

Som efterfølger for pastor A. Schou, Højer, som af helbredsgrunde har ønsket sin afsked, har den tyske frimenighed udpeget pastor Georg Ullisch, Krusendorf ved Egernførde.

5. *marts*: Byrådet i Løgumkloster anbefaler nedlæggelse af den tyske børnehave i Nr. Løgum, hvis 18 børn ønskes overført til den tyske børnehave i Løgumkloster.

Sønderjyllands amtsråd fastholder beslutningen om, at Løgumkloster sygehus skal ophøre til 1. april. Et forslag om videreførelse på plejehjemsbasis kunne de omliggende kommuner ikke acceptere.

7. *marts*: Udenrigsminister K. B. Andersen bekræfter på en forespørgsel fra folketingsmand Jes Schmidt, at generalkonsul Sigvald Kristensen havde fremsat en privat mening, når han i et foredrag for Det tysk-danske Selskab i Kiel havde erklæret, at hverken det

tyske mindretal i Danmark eller det danske mindretal i Tyskland burde have egne repræsentanter i de respektive parlamenter, og at et kontaktorgan ville være mere effektivt.

8. *marts*: Under navnet »Den gamle Latin-skole« indvies Haderslevs ældste forhenværende latinskolebygning i Smedegade som menighedshus.

14. *marts*: Slesvigsk Partis folketingskandidat i 1973, Chr. Nissen, Sofiedal, kritiserer i et læserbrev i Der Nordschleswiger mindretallets binding til et dansk parti, som har ført til intern strid og er til skade for den kulturelle samhørighedsfølelse.

Der Nordschleswigers tidligere chefredaktør, Ernst Siegfried Hansen, udnævnes til Ridder af Dannebrog og modtager samtidig den tyske forbundsrepublikks store fortjenstkors.

Det vanddrevne elektricitetsværk i Christiansdal ved Haderslev, som er et af landets ældste, fredes efter et besøg af Fredningsplanudvalget for Sønderjylland.

20. *marts*: Generalkonsul, professor Troels Fink peger i en samtale med Århus Stiftstidende på, at det fremtidige samarbejde over grænsen mere må baseres på institutioner på begge sider grænsen, og her vil det forventede institut for grænseregionsforskning i Åbenrå kunne løse en del af opgaven fra vor side ved at søge kontakt med tyske videnskabelige institutioner syd for grænsen.

22. *marts*: Bund detuscher Nordschleswigers tidligere generalsekretær Rudolf Stehr siger i anledning af angrebene på ham i Manfred Spliedts bog »Kun en dum knægt«, der pålægger ham et betydeligt medansvar for, at 741 unge tyske frivillige mistede livet i sidste krig, at ansvaret for begivenhederne frem til 1954 nok kunne give anledning til spekulationer, man kan ikke unddrage sig dette ansvar, men må bære det sammen med det

øvrige tyske folk. Men også personerne fra før 1945 var forpligtet til at bidrage til en genopbygning efter sammenbruddet.

24. *marts*: Ungdomsrepræsentanter for 10 europæiske mindretal mødes til stævne på Knivsbjerg.

25. *marts*: Haderslev Vesteramts Grænseforening holder sit 50 års jubilæum.

På en generalforsamling i Bund deutscher Nordschleswiger i Højer går man stærkt i rette med mindretallets politiske kurs, som nok har givet en folketingsmand, men også et stort stemmetab. Derfor bør der nu findes andre veje.

26. *marts*: Efter 1976 vil der ikke være egentlige danske soldater tilbage i grænseområdet. Slesvigske Fodregiment vil dog blive bevaret i Haderslev, men i Søgårdlejren vil der kun være stabspersonel og i Sønderborg segentelever.

Til det af Kiellanddagen nedsatte udvalg for spørgsmål vedrørende det tyske mindretal i Nordslesvig har mindretallet udpeget fire medlemmer, Harro Marquardsen, Arthur Lessow, dr. Paul Koopmann og Peter Iver Johannsen. På udvalgets første møde drøftedes blandt andet savnet af Der Nordschleswigers mandagsudgave og Bund deutscher Nordschleswigers økonomiske situation.

APRIL

SYD FOR GRÆNSEN

2. *april*: I Flensborg tages det første spadestik til den nye tekniske højskole for maskinbygning og elektroteknik med undervisningsmuligheder for i alt 1000 studerende.

Mellem byen Flensborg og landet Slesvig-Holsten er der enighed om opførelse af et nyt kommunalt sygehus med 370 senge; det skal koste 45 mill. DM.

4. *april*: Flensborgs Håndværksskammer, som dækker Sydslesvig og den holstenske del af Rendsborg amt samt Ditmarsken, har bestået i 75 år. Kammeret omfatter syv kredshåndværksskaber med 140 lav, 6815 håndværksvirksomheder med i alt 50.000 beskæftigede og 7777 lærlinge fordelt på 2558 uddannelsesvirksomheder.

Efter at en lokal mæcen har stillet et større beløb til rådighed, kan man begynde restaureringen af de 300-årige fiskerhuse i Læk.

Til en udtalelse af finansminister Gerd Lausen om, at tidspunktet for den danske henvendelse i landdagen om byggetilskud til danske skoler var dårligt valgt, erklærer formanden for Det sydslesvigske Samråd, Wilhelm Klüver, at hele den danske befolkningsdel i Sydslesvig stod bag SSV's krav. Man afviser, at den énstemmige henvendelse skulle virke belastende for det politiske klima i det tysk-danske grænseland.

5. *april*: Der tages nu fat på en fælles dansk-tysk fredning af »tunneldalen« mellem Padborg og Kruså.

6. *april*: I Husum åbner borgmester J. Gotfredsen, Gentofte, kunstudstillingen »Gentofte kunstnere 75«.

9. *april*: Som led i en støttekampagne for CDU under landdagsvalgkampen taler både i Rendsborg og Husum CSU's landsformand Franz Josef Strauss.

11. *april*: Flensborg Avis peger på, at Hamborg betaler langt mere til privatskoler end man bevilger i Slesvig-Holsten. I Hamborg ydes 100 pct. tilskud til de saglige omkostninger og 90 pct. af lærerlønningerne, mens Kiel kun yder 80 pct. i alt.

13. *april*: Ved landdagsvalget i Slesvig-Holsten opnår SSV 20.703 stemmer eller 1,4 pct. af samtlige stemmer. Landdagsmand Karl Otto Meyer genvælges og får det 71. man-

dat med 20.100 stemmer. Landdagen sammensættes derefter med 37 mandater til CDU, 30 til SPD, 5 til FDP og 1 til SSV.

16. april: I Husum foretages grundstensnælgelse. Forfatteren Willy-August Linne-mann har skrevet grundstensdokumentet. Rejsegildet holdes samtidig i det nye Husum-hus.

18. april: Den særlige situation i landdagen, hvor CDU efter valget kun har én stemme mere end de tre oppositionspartier, får ministerpræsident Gerhard Stoltenberg til at se positivt på et forslag fra Karl Otto Meyer om i særlige forhold og svarende til den af det danske folketing anvendte praksis at indkalde stedfortrædere for medlemmer, der af tvingende grunde er forhindret i at møde.

Ungdomsprisen 18. April tildeles for 1975 formanden for Tønning ungdomsforening, lærer Uwe Stollberg, Tønning.

Fælleslærerrådet for de danske skoler i Sydslesvig vedtager en skarp protest mod den danske undervisningsministers krav om forøgelse af undervisningstimerne på bekostning af kontakt mellem skole og hjem.

EF's udvalg for regionalpolitik og transport informeres på Flensborg rådhus om erhvervsproblemer i Sydslesvig.

20. april: Byrådsmedlem Hans-Olaf Christensen genvælges med stort flertal som driftsrådsformand på Flensborg skibsværft. SSF-formand og byrådsmedlem i Harreslev, snedker Günter Weber, genvalgtes ligeledes til driftsrådet.

21. april: SSF i Rendsborg amt vedtager at gå sammen med Egernførde amt i en amtsorganisation.

24. april: I Slesvig-Holsten fødtes i 1974 25.545 børn.

25. april: I det tyske hus i Flensborg afholdes et dansk-tysk kvindestævne.

26. april: Jaruplund højskole fejrer sit 25 års jubilæum.

I Lyksborg indvies en ny dansk skole.

28. april: Det lille Teater i Flensborg besøgte i den forløbne sæson af 2500 tilskuere.

Bystyret i Bredsted henstiller indtrængende til Nordfrieslands amtsråd og landet Slesvig-Holsten, at man gennem øgede tilskud at hindre en ellers uundgåelig lukning af Nordfrisisk Institut.

29. april: Fhv. vandrrelærer Niels Kjems, Harreslev, er død, 87 år gammel.

30. april: Økonomiministeriet i Kiel oplyser, at der af de for Vesttyskland af EF's regionalfond bevilgede 307 mill. DM, vil Slesvig-Holstens andel blive 30 mill., som i hovedsagen agtes anvendt til strukturforbedringer i Nordfriesland og Ditmarsken.

EF's regional- og trafikudvalg har rettet henvendelse til EF-kommissionen med anmodning om at forbedre jernbaneforbindelserne over den dansk-tyske grænse.

NORD FOR GRÆNSEN

2. april: Der er en stigende tendens i industribeskæftigelsen i Nr. Rangstrup kommune, mens der noteres nedgang i Gram og Rødding kommuner. I alt beskæftiges 622 personer ved industri.

Det kun 30 år gamle forsamlingshus i Frørup kan ikke bevares og må derfor rives ned.

3. april: I anledning af, at det første spadestik er taget til en teknisk højskole i Flensborg, skriver Der Nordschleswiger, at skolen, som sikkert også vil øve tiltrækning på danske studerende, sammen med Esbjerg universitetscenter, Sønderborg Handelshøjskole og Teknikum og lærerseminarierne i Haderslev og Tønder vil varetage de grænseoverskridende funktioner, hvis vekselvirkninger imødekommer befolkningens saglige krav og

dermed blive et vægtigt aktiv til fremme af hele den dansk-tyske grænseregion.

Tinglev kommune protesterer under henvisning til de betydelige udgifter, kommunen har til de i kommunen liggende 6 tyske privatskoler, imod skæve statsrefusioner, som ikke tager hensyn til befolknings svage kommuner med store vejafstande.

En samtale mellem repræsentanter for Sønderborg by og trafikministeren om Sønderborgs broforhold ender resultatløst, selv om byrådet har erklæret sig villig til at betale projekteringsomkostningerne til en ny bro, i alt 7¹/₂ mill. kr.

4. april: Bund deutscher Nordschleswiger og Slesvigsk Parti tilslutter sig den af stormflodsudvalget udarbejdede betænkning om sikring af vestkysten gennem bygning af et nyt dige fra Emmerlev til Sild-dæmningen.

Telefonsituationen i Sønderjylland er nu så alvorlig, at en kreds af erhvervsdrivende beslutter at klage til Folketinget.

Gårdejer Hans Chr. Jepsen, der som stedfortræder for folketingsmand Jes Schmidt deltog i dagsordenafstemningen imod regeringen Hartling, fastholder på et møde i Åbenrå det rigtige i sin stemmeafgivning, selv om han i Folketinget først og fremmest betragtedes som Slesvigsk Partis repræsentant.

5. april: Danske Arbejderes Grænsevagt, som stadig tæller 250 medlemmer, kan fejre sit 40 års jubilæum.

7. april: Sønderjyllands amtsråd beslutter med 25 stemmer mod 4 at bygge en ny amtsbygning i Åbenrå.

8. april: En ventet elevnedgang til de sønderjyske gymnasier er udeblevet. Tilmeldingerne til det nye skoleår synes at blive de samme som i fjor.

For at tilpasse sig kravene i den nye bistandslov vil det tyske mindretals Socialer

Frauendienst ændre sin virksomhed og ændrer navnet til Socialwerk Nordschleswig.

Palæet i Graasten, som hidtil under kongebesøgene har huset livgardens vagtstyrke, skal sælges, og styrken vil fremover blive anbragt på kasernen i Sønderborg.

9. april: I modsætning til statens repræsentanter i stormflodsudvalget ønsker de sønderjyske medlemmer bygning af et nyt havdige, hvorved 1000 ha nyt land kan indvindes. Heraf vil 700 ha kunne bruges som agerjord.

11. april: Sønderjyllands Amtsprogramråd udvides med et medlem fra Sydslesvig. Her til har Sydslesvigsk Forening udpeget overlærer Ernst Vollertsen, Lyrskov.

12. april: Som afløser for den hidtidige skolekonsulent for det tyske mindretals skoler A. Lessow har den tyske skole- og sprogforening udpeget lederen af den tyske privatskole i Åbenrå, rektor Peter Sönnichsen.

Allsundområdets syv kommuner foreslår, at der placeres en afdeling af et eventuelt sydjysk universitetscenter i området. Allsundområdet vil med sine faciliteter på en række punkter kunne fungere som et modstykke til Flensborg, siges det fra en regionskonference i Nordborg.

Efter 6 års formandskab fratræder adjunkt Hans Jürgen Nissen posten som formand for Deutscher Jugendverband, Nordschleswig, og afløses af lærer Armin Nickelsen, Tinglev.

Den tyske idrætshal og idrætsplads i Tinglev skal ikke længere høre under den tyske højskole i Tinglev, men udskilles som selvstændig institution »Sportscentrum Tingleff«.

15. april: På baggrund af det danske valgresultat i Sydslesvig kommenterer folketingsmand Jes Schmidt i Danmarks Radio, at som følge af de bestående valglove hviler begge mindretalsrepræsentation på et provisorium, hvorfor det vil være ønskeligt at til-

vejebringe en mere langsigtet løsning for begge mindretal. Han vil i årets løb fremsætte et forslag herom.

De fire kommuner Åbenrå, Bov, Tinglev og Rødekro har antaget professor Peter Bredsdorff, København, som konsulent i forbindelse med en regionsplanlægning, de fire kommuner samarbejder om.

16. april: Amtmand, dr. jur. Tyge Haarløv, der har været amtmand i Tønder fra 1960-1970, er med virkning fra 1. august udnævnt til stiftamtmand i Odense.

På et fællesmøde med Mogens Glistrup erklærer folketingsmand Erhard Jakobsen i Fjelstrup, at kampen mod tyskheden ophørte for 30 år siden, og han fandt det falsk og uanstændigt at diskriminere borgere og nedværdigende kalde dem »prøjsere«, fordi de nationalt føler sig knyttet til et andet folk. Hans tilbud til mindretallet var givet ud fra et europæisk sigte og ud fra en erkendelse om, at det vil være til skade for et demokrati, dersom et mindretal skal føle sig forfordelt.

Deutsche Selbsthilfe har alene i Tinglevområdet i tiden 1970 til 1975 ydet lån på ca. 1/4 mill. kr. til boligbyggeri.

17. april: Forsvarsminister Orla Møller erklærer på en forespørgsel fra folketingsmand Johs. Burgdorff, at der arbejdes videre med planer om at anvende Tønder kaserne til

konstabler og andre, der vil benytte sig af de civile uddannelsesstilbud. Med hensyn til Padborglejren sagde ministeren, at en sanering og mulig genanvendelse vil kræve millionbeløb, ligesom de årlige vedligeholdelsesudgifter vil blive uacceptabelt høje.

Europaparlamentets udvalg for regionaludvikling og transport holder møde i Åbenrå og orienterer sig om situationen i det dansk-tyske grænseland. Det fastslås, at man her har et samarbejde, der nærmer sig det ideelle, og at der ikke umiddelbart er behov for hjælp udefra.

18. april: Under det halvårige digesyn i Tøndermarsken peger digegreve Thomas Dethlefsen på, at forslaget om et fremskudt dige er helt aktuelt, og at 15.000 beboere i marsken står bag kravet.

Det er netop 50 år siden, Folketinget vedtog loven om Tøndermarskens afvanding, og dermed kunne Nordens største afvandingsprojekt gennemføres.

25. april: Folketingsmand Jes Schmidt genvalgte som formand for den tyske efterskole i Tinglev. Skolen er siden starten blevet besøgt af over 2000 elever.

I Trappendal ved Hejls har man fundet spor af Sønderjyllands hidtil ældste hus; det er mindst 3000 år gammelt.

27. april: Jydske Tidende og Dannevirke-Hejmdal udkommer herefter som én avis.

En noget udførligere udgave af Grænselandsdagbogen er fremlagt på Landsarkivets læsesal.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grænselandets liv Grænselandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

De gamle jyske kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NY JYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING
er nu

KREDIT FORENINGEN DANMARK

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

CHECK KONTO

De har hørt om det penge-
løse samfund... det er noget
med checks... det er noget
nemt... noget der holder
orden i det økonomiske.
Tal med banken
- de taler Deres sprog.

SYDBANK

- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

M. Schaumanna Klædefabrik A/S
Afd. for kemisk rensning TRYLIN
Haderslev

WINDFELD-HANSENS
BOMULDSSPINDERIER A/S
VEJLE

LØGUMKLOSTER HØJSKOLE
5 måneder fra januar. Korte kursus
juni-december.
Tlf. (04) 74 33 25.

ANDELSBANKEN

Sønderjyske Afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 27 25

Haderslev museum
Tlf. 52 23 62
Museet på Sønderborg slot
Tlf. 42 25 39
Tønder museum
Tlf. 72 26 57
Aabenraa museum
Tlf. 62 26 45

Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole
Brørup station

A/S Sønderjysk Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel
Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Hejmdals
BOGTRYKKERI
AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

*Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn*

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christlansen, Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå, tlf. (04) 62 14 50.

Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland. Landsarkivet.

6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 46 83. Giro 4 26 82.

Abonnementspris: 42,- kr. årlig, frit tilsendt.

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri a-s, Tønder.

HØJST ANTIK

Bredgade 4, Øster-Højst (14 km nord-øst for Tønder).

Sønderjyske antikviteter sælges.
E. Lund Christlansen, Bredgade 4,
6254 Øster-Højst. Tlf. (04) 74 51 38.

DANEBOD HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

TRY
HØJSKOLE

9330
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet

for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Morsø Støbegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

TØNDER STATSEMSEMINARIUM

Grønsejlsseminariet
Tilmelding for 1973/74 helst inden

1. maj, senest 30. juni.

Telf. (04) 72 12 30

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale. Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål. De er altid velkommen.

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM 1/2 • VOJENS